

กลอนสวดประเภทสอนคคิธรรมโดยตรง

กลอนสวดประเภทสอนคคิธรรมโดยตรง หมายถึงกลอนสวดที่ไม่ได้ใช้ชาคกหรือ
นิทานมาเป็นอุทาหรณ์เพื่อสอนคคิธรรม วิธีการเสนอธรรมจะใช้เทศนาโวหารเป็นหลัก
และอาจใช้โวหารอื่น ๆ ประกอบ อาทิ พรรณนาโวหาร อุปมาและสาธกโวหาร
คคิธรรมหรือแนวคิดซึ่งมุ่งสั่งสอนในกลอนสวดประเภทนี้ได้แก่นแนวคิดเรื่อง ไตรลักษณ์ โดยเน้น
อนิจจังสัญญา การเน้นความสำคัญของพระธรรมและการทำบุญให้ทาน นอกจากนี้ยังมีกลอน
สวดซึ่งมีลักษณะกึ่งสอนคคิธรรม โดยตรงและสอนคคิธรรมโดยอ้อมคือกลอนสวดประเภท
ตำนานซึ่ง เน้นประวัติของสถานที่ทางพุทธศาสนาและแนวคิดเรื่อง การสร้าง โลกและทานบารมี

๕.๑ แนวคิดในกลอนสวดประเภทสอนคคิธรรมโดยตรง

แนวคิดหรือคคิธรรมซึ่ง เสนอในกลอนสวดประเภทสอนคคิธรรมโดยตรงอาจจัด
ได้เป็นแนวคิดสำคัญดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิดเรื่อง ไตรลักษณ์และอนิจจังสัญญา

ไตรลักษณ์เป็นหลักธรรมพื้นฐานซึ่ง แสดงทัศนะของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อ โลกและ
ชีวิต ไตรลักษณ์ประกอบด้วยอนิจจังคือความไม่เที่ยงไม่ยืนยงถาวร ทุกขังคือความทุกข์
และอนัตตา คือความไม่มีตัวตน ในบรรดาองค์ทั้งสามของไตรลักษณ์ แนวคิดที่ปรากฏ
ในกลอนสวดจะเน้นองค์ประกอบประการแรกเป็นสำคัญคือ อนิจจัง ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนา
มุ่งสอนหลักธรรมซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ แนวคิดเรื่องอนิจจังหรือ
อนิจจังสัญญา มุ่งอธิบายว่าขันขันธ์คือ รูป หมายถึงร่างกาย วิญญาณ ความรู้พร้อมอยู่ เวทนา
คือความรู้สุขทุกข์ หรือเฉย ๆ สัญญาความกำหนดหมายจำและสังขารอันประกอบด้วยลักษณะ
นานาประการของจิต ขันขันธ์เป็นนามรูปหรืออุปาทาน การยึดมั่นว่าขันขันธ์หรือนามรูป
เหล่านี้เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ นามรูปเป็นตัวตนเป็นอัตตาคือความทุกข์ หากไม่ยึดมั่นในตัวตน
ตัดขาดจากการยึดมั่นถึมั่นอันหลงผิดก็จะสามารถสละกิเลสตัณหาได้ การดับกิเลสตัณหา
คือการดับแห่งทุกข์อย่างแท้จริง ความทุกข์เป็นผลจากความหลงผิดใน"ตัวตน" ซึ่ง เกิดขึ้น

เนื่องจากคัทธานานัปการ การสละคัทธานอย่างสิ้นเชิง เป็นผลให้สละความทุกข์ได้อย่างหมดสิ้น

การสละกิเลสคัทธานทั้งปวงยากที่ชนทั่วไปจะปฏิบัติได้ แม้พระอรหันตผู้สละกิเลสทั้งหลายก็ยังคมีนามรูปอยู่ การสั่งสอนธรรมะให้สาธุชนทั่วไปจึงมุ่งให้เข้าใจถึงความไม่เที่ยงแท้แห่งสังขาร สรรพสิ่งที่มีเหตุปรุงแต่งทั้งปวง ล้วนเป็นอนิจจังไม่ยืนยงถาวร มีแปรไปสลายไปในที่สุด สิ่งเดียวที่จะติดตัวไปหลังชีวิตหาไม่แล้วคือบุรพกรรม ความดี - ความชั่ว บุญ-บาป ที่ได้สร้างไว้ซึ่งจะส่งผลไปยังชาติหน้าภพหน้า ทั้งนี้เป็นไปตามแนวคิดเรื่องกฎแห่งกรรม ความตายมิใช่การสิ้นสุดของชีวิต มนุษย์ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ชีวิตยังคงเป็นอนุกรมมีจุดจบของบุรพกรรม ปัจจุบันมีอาจเป็นความบรรลุผลในตนเอง แต่เป็นเพียงทางผ่านจากอดีตที่ตายแล้วไปสู่อนาคตที่ยังไม่เกิดขึ้น ค้ำยเหตุที่ยังไม่อาจคัทกิเลสคัทธานได้ วิธีทางที่สุที่สุดคือการหมั่นประกอบกุศลกรรมคือการทำบุญให้ทานรวมทั้ง การรักษาศีล เพื่อให้ชีวิตในภพภาคหน้าดีขึ้นกว่าในปัจจุบัน เพราะชีวิตในปัจจุบันถูกกำหนดมาแล้วด้วยบุรพกรรม ชีวิตในอนาคตเป็นความหวังว่าจะดีขึ้นกว่าเดิมด้วยกุศลกรรมที่สั่งสมไว้ในชาติปัจจุบัน

แนวคิดเรื่องอนิจจังสัญญาเป็นแนวคิดที่ได้รับการเน้นย้ำในกลอนสวคประเภทสอนคคิธรรมโดยตรงหลายเรื่อง ได้แก่ ศิริมานน্থ ปรมัตถ และ พระเจ้าเข้านิพพาน ซึ่งเป็นเรื่องราวของพระศาสดาโดยตรง ชีวิตในบั้นปลายของพระพุทธเจ้าส่วนที่เป็นชั้นห้าหรือนามรูปก็ไม่อาจหนีภัยเสี่ยงภัยของชีวิตคือ ชาติ ชรา มรณะ ทุกขเวทนาก็ยังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แต่ทรงกำหนดรู้ทัน ทุกขเวทนาจึงไม่สามารถครอบงำพระองค์ได้ พระองค์จึงไม่ได้รับทุกข์เวทนาอย่างคนทั่วไป

ในกลอนสวคเรื่อง พระเจ้าเข้านิพพาน ชีวิตในบั้นปลายก่อนปรินิพพานของพระพุทธเจ้าถูกหิบบกมาพรรณนาโดยละเอียดเพื่อให้พุทธศาสนิกชนตระหนักว่าแม้ชีวิตของพระพุทธเจ้าก็ต้องเป็นไปตามกฎแห่งอนิจจังสัญญา คังปัจฉิมโอวาทที่ว่า "สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมเป็นธรรมดา ทานทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม สมบูรณ์เถิด" ความไม่ประมาทคือการสร้างบุญกุศลซึ่งจะเป็นสิ่งเดียวที่ยังคงเหลือติดตัวไปกำหนดวิถีชีวิตในภพภาคหน้า อย่างไรก็ตามก็เนื้อความในตอนท้ายของเรื่องพรรณนาถึง

อิทธิทธิอิทธินิหารและให้ความสำคัญกับปุชฌนียวัตถุและปุชฌนียสถานค่อนข้างมากทำให้แนวคิดเรื่องอนิจจังสัญญาไม่เด่นชัดเท่าเนื้อความในตอนต้นเรื่องซึ่งพรรณนาเหตุการณ์ในช่วงก่อนและหลังพุทธปรินิพพาน

ในกลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ และ คิริมานนท์ เน้นอนิจจังสัญญาเช่นกันโดยย้ำถึงความสำคัญของการประกอบบุญกุศลเพื่อส่งสมบุญบารมีไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า คือชีวิตในสวรรค์และสภาพอันปราศจากทุกข์คือนิพพาน

๕.๑.๒ ความสำคัญของพระธรรม

แนวคิดสำคัญอีกแนวคิดหนึ่งซึ่งเสนอในกลอนสวดประเภทสอนคิธรรมโดยตรงคือการให้ความสำคัญกับพระธรรมว่าเป็นสิ่งประเสริฐซึ่งจะช่วยให้คักกิลศัตถ์หาได้อย่างเด็ดขาด พระธรรมจะสามารถดับสาเหตุแห่งอุกุศลกรรมคือ โลภะ โทสะ และโมหะได้เด็ดขาด แนวคิดดังกล่าวนี้เห็นได้จากกลอนสวดเรื่องสักกปัญหาคำกาศย

๕.๑.๓ แนวคิดเรื่องทานบารมี

แนวคิดเรื่องทานบารมีและการเน้นย้ำถึงความสำคัญของการให้ทานมีปรากฏในกลอนสวดประเภทสอนคิธรรมโดยตรงหลายเรื่องแต่เรื่องที่ปรากฏเด่นชัดที่สุดคือเรื่อง นาง โภควดี ซึ่งไม่ใช่เรื่องในพุทธศาสนาโดยตรง คำานานการสร้างโลกซึ่งเกี่ยวข้องกับ การบริจาคปรมัตถทานของนาง โภควดีเป็นตำนานที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก เข้าใจว่าเป็นตำนานซึ่งนำมาจากแนวคิดของฮินดูและประวัติของนาง โภควดี เรื่องราวของนาง โภควดีน่าจะหมายถึงพระสรัสวดีหรือภควดี ซึ่งมักใช้กับมเหสีพระอิศวร ผู้เป็นเจ้าของปัญญาและวิชาความรู้ (ตามลัทธิพราหมณ์เมื่อจะเริ่มเรียนหนังสือเรียกว่า อักษราจัมภ มี การบูชาพระสรัสวดี ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเมื่อจะแต่งหนังสือเป็นกลอนสวด ซึ่งต้องแต่งเป็นกาพย์ทองไหว้พระภควดี หรือพระสรัสวดีที่เรียกว่าครุภักอักษร พระสรัสวดี บางตำรา

เรื่องของนาง โภควดี หรือภควดีซึ่งนำมาแต่ง เป็นกลอนสวค โดยแปลง เป็นตำนาน ของการสร้าง โลกและสรรพสิ่งทั้งปวงว่าเกิดขึ้นเพราะการบริจาคปรมัตถทานของนาง โภควดี เพื่อให้เข้ากับคติเรื่องทานบารมีในทางพุทธศาสนา ตำนานเรื่อง โภควดีจึงแปลกไปจาก ตำนานการสร้าง โลกซึ่งมักมีที่มาและ เนื้อเรื่องคล้ายคลึง กับอักษัตถุสสูตรในสุตตันตปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวัคค์

๕.๑.๔ แนวคิดเรื่องเทพเจ้าของฮินดูและโหราศาสตร์

นอกจากตำนานของการสร้าง โลกในเรื่องนาง โภควดี แล้ว แนวคิดเรื่องเทพเจ้า ของฮินดูยังปรากฏในกลอนสวคเรื่อง เฉลิมไตรภพ ซึ่งมุ่งเสนอตำนานการสร้าง โลกโดยรวม รวมมาจากตำนานและเกร็ดนิทานต่าง ๆ นำมาปะติดปะต่อกันเข้าและยังมีเรื่องของกำเนิด ความพเคราะห์และตารางโหราศาสตร์ทำนายบุคคลที่เกิดในแต่ละวัน รวมทั้งตำนานเกี่ยวกับการเกิดปรากฏการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ กล่าวได้ว่ากลอนสวคเรื่อง เฉลิมไตรภพ เป็น กลอนสวคที่ไม่ใช่กลอนสวคที่เสนอคติธรรมทางพุทธศาสนา คงเป็นกลอนสวคที่แต่งขึ้นในชั้น หลังราวรัชกาลที่ ๕ หรือ ๖ นี้เอง

๕.๑.๕ แนวคิดเรื่องปฐมนิยัตถุและอภินิหารในพุทธศาสนา

นอกจากคติธรรมที่มุ่งสั่งสอนพุทธศาสนิกชนแล้ว กลอนสวคที่มีเนื้อหาเป็นตำนาน จะเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับปฐมนิยสถาน โดยเฉพาะพระธาตุ เช่นในตำนาน พระธาตุนครศรีธรรมราช ลักษณะของ เนื้อหามักสอดแทรกอภินิหารของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และพระอรหันต์ เช่น เรื่องราวของ พระอุคุตถกถกมาตร ทั้งนี้แสดงว่าการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านมักนับถือควบคู่กันไป กับการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นความเชื่อที่มีมาแต่ดั้งเดิม การนับถือศาสนาของชน ชาติไทยมีลักษณะซ้อน ๆ กันอย่างรูปเจดีย์ คือนับถือผีสางเทวดาเป็นพื้นฐาน ดัดขึ้นไป

นับถือไสยศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในศาสนาพราหมณ์และฮินดูแล้วจึงนับถือพุทธศาสนา โดยนับถือคณะ
เถลไถลปะปนกันไป จะถืออย่างไหนมากหรือน้อยกว่ากันก็สุดแล้วแต่ชาติชั้นและการศึกษาของ
คนในหมู่ (เสฐียรโกเศศ ๒๕๑๕ : ๒๕๓)

จะเห็นได้ว่าคติธรรมที่มุ่งเสนอในกลอนสวคประเภทมุ่งสอนคติธรรมโดยตรง
เป็นคติธรรมขั้นพื้นฐานของพุทธศาสนา ไม่ใช่คติธรรมชั้นซับซ้อนหรือลึกซึ้ง ทั้งนี้เพื่อให้
ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ง่ายและนำไปยึดถือปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน แนวคิดที่
ในกลอนสวคจึงแสดงถึงลักษณะของศาสนาของประชาชน (Popular religion) มาก
กว่าจะถกเถียงข้อธรรมะชั้นลึกซึ้งอย่างในศาสนาของผู้รู้ (Intellectual religion)

๕.๒ วิเคราะห์กลอนสวคประเภทสอนคติธรรมโดยตรง

กลอนสวคประเภทสอนคติธรรมโดยตรงที่จะนำมาวิเคราะห์ในที่นี้แบ่งได้เป็น
๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก กลอนสวคที่เสนอเนื้อหาเป็นข้อธรรมะ ได้แก่เรื่อง
ศิริมานนถ์
ปรมัตถ์
พระเจ้าเข้านิพพาน
สักกปัญหาคำกาพย์

กลุ่มที่สอง กลอนสวคที่เสนอเนื้อหาเป็นตำนาน ได้แก่เรื่อง
นาง โภควดี
เฉลิมไตรภพ
ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช

กลอนสวคแต่ละเรื่องวิเคราะห์รายละเอียดต่าง ๆ ได้ดังนี้

กลอนสวทเรื่องศิริमानนท์

ต้นฉบับกลอนสวทเรื่องศิริमानนท์ เป็นสมุดไทยคำ ตัวอักษรไทยเส้นซุกรงค์ อยู่ที่ยุ่ ๑๑๕ ค. ชั้น ๕/๓ มัดที่ ๒ ประวัติของต้นฉบับ นางทองอยู่ จรรยากุล ให้หอสมุดวชิรญาณ เมื่อ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔

เนื้อความแต่งด้วยกาพย์ทั้ง ๓ ชนิด คือกาพย์ยานี กาพย์ฉิ่ง และกาพย์สุรางคนางค์ ขึ้นต้นด้วยบทไหว้พระรัตนตรัยอย่างละเอียด ผู้แต่งอธิบายว่าด้วยผลบุญที่คนแต่งเรื่องนี้ขอให้ได้พบพระไตรปิฎกอีกในภายภาคหน้า และขอให้คนเชี่ยวชาญในเรื่องชั้น

เนื้อเรื่องเริ่มด้วยสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ อารามของอนาถปิณฑิก คือพระเชตวันาราม พระศิริमानนท์อาพาธหนัก พระพุทธเจ้าให้พระอานนท์ไปแสวงสัญญา ๑๐ ประการเพื่อปราบทุกข์ให้สิ้น สัญญา ๑๐ ประการได้แก่

- อนิจจสัญญา
- อนัตตสัญญา
- อสุภสัญญา
- อาทีนวสัญญา
- ปหานสัญญา
- วิราคสัญญา
- นิโรธสัญญา
- สัพพโลเกอนภิวคสัญญา
- สัพพสังขารสูอนิจจสัญญา
- อานาปานัสสติ

พระศิริमानนท์ได้ฟังสัญญา ๑๐ แจ่มแจ้งหายจากอาพาธโดยสิ้นเชิง

ความในกลอนสวทอธิบายเฉพาะอนิจจสัญญาเท่านั้น โดยพรรณนาละเอียดถึงเบญจชั้น อันเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เริ่มจากเมื่ออยู่ในครรภ์มารดา ได้รับความช้ำคองนี้ กอกเข้าเจ้าจุกเหมือนลิงไพรนั่งอยู่ในโพรงไม้ยามฝนตก นั่งทับอยู่บนกองอาหารเก่าของแม่ อาหารใหม่อยู่บนศีรษะ แม่กินอาหารเผ็ดร้อนก็เหมือนอยู่ในนรก เมื่อกินอาหารเย็นก็เหมือน

อยู่ในโลกกันคนรก ยามแม่มุกนั่งเร็ว ๆ ก็เหมือนลูกแพะอ่อนตกอยู่ในมือของทูตที่เมาสุรา หรือเหมือนลูกพระยานาคถูกจับพาค้างเบือนโลहितและเสมหะ นำรังเกียจ เมื่อคลอกก็ยากลำบาก เหมือนช้างซึ่งควาญใส่ออกมาโดยช่องคาน้ำ เจ็บปวดมาก ดังนั้นไม่ควรประมาท ควรมีสติ ระลึกว่าสังขารไม่ยั่งยืน เมื่อถึงคราวตายคนทุกชั้นวรรณะ ทุกอาชีพก็ตายเหมือนกัน สังขารไม่เที่ยงแท้ คนเราควรเร่งประกอบกุศล

ผู้แต่งสรุปว่า เมื่อถึงคราวตาย คนทุกชั้นมีสภาพเหมือน และภัยเหตุที่สังขารไม่เที่ยงแท้ ควรจะเร่งรีบประกอบการบุญการกุศล

"กระลัดยัพฤคธา พ้อคำชานา ชานอกชาวใน
เสฐีระกุมภี ผู้ดีเซนใจ สังขารทั่วไป ถ้วนทุกตัวคลา"

ผลของการบำเพ็ญกุศล จะทำให้ได้ทั้งความสุขอันเป็น"ทิพย์สุกษี"

"ครันแล้วจะไค้เซย เสวยทิพย์สุกษี
แสนสนุกขเปรมปรี ทิพภาวาศสุลาไลย
...สิ้นชีพตายไป สูไครตริงษา เสวยมิ่งมะหา ทิพศุขเนื่องนั้นา
โสมนัสชมชื่น บันเทิงเริงริน เขยชมมะไทยสวรรค
กราบท้าววาศ ควรมีมัคธรรม จักสูสวรรค อ่ามฤคนิมาพาน"

ผู้แต่งกล่าวถึงประวัติในการแต่งว่าแต่งกลอนสวดเรื่องนี้จบในเคื่อนยี่ อาทิตวาร แรมแปดค่ำ ปีมะเมีย อัฐศก ศักราช ๒๓๒๕ (ตรงกับรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) โดยใช้เวลาแต่งเจ็ดวัน ขออำนาจของกุศลที่ได้แต่งเรื่องนี้กลั่นกาลให้คนได้พบองค์พระศรีอารียเมตไตรย และขอให้บรรลุมรรคผล หากยังไม่นิพพานก็ขอให้เกิดชาติใหม่จากความทุกข์โศกโรคภัย มีสติปัญญาและเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ผู้แต่งเรียกบทประพันธ์ของคนว่า "ฉันทิวิมานนธ์"

"รจนารมณนี้ สำเร็จเคื่อนยี่อ อาทิตจวาร วันแรมแปดค่ำ
ปิมเมียอัทสาร สักกะหราชลวงกาล ไค้สองพันปี ๆ
สามร้อยยี่สิบเก้า เสศเคื่อนลวงเข้า สักมานะบุราณี
เศษสังขยวัน ลวงเจตตราตรี เสจโดยสวัคคี สมพระนิธานา"
๘ขอเป็นปัจใจ ภพองค์เมตไตร วระจอมใจอานย
อันจักไค้ศรัค ในอนนาคทกาล ขอลุมักศุณาน สิ้นทุกข์สิ้นโ"

นอกจากนี้ยังลงท้ายว่า หากผู้ใดได้อ่านได้ฟังและปฏิบัติตามที่กล่าวมานี้จะได้สมบัติ ๓ ประการ คือมະนุสฺสมบัตติ สวรรคัสสมบัติ นิพพานสมบัติ ตามความปรารถนาของบุคคลนั้น

เมื่อเปรียบเทียบกับเนื้อความในอาพาธสูตร ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย บัณฑาสที่ ๒ สัจจคจวรรคที่ ๑ เนื้อความในกลอนสวดเหมือนในพระสูตร ส่วนในอรรถกถา แห่งศิริมานนทสูตร ในทสกนินาถวรรณา คัมภีร์มโนรถปુรณี กล่าวถึงประวัติพระศิริมานนท ไว้ว่าค้นพบแห่งเดียวคือ ในอรรถกถาแห่งเดรคาถา ในชาติปางก่อน พระศิริมานนท เป็นผู้ทำอชการไว้ในสำนักพระพุทธเจ้าทั้งหลายเคยสะสมบุญ ในสมัยพระสุเมธพุทธเจ้า เมื่อบุตร ภรรยาตายเสียใจมาก หนีเข้าป่า ได้ฟังธรรมจากพระสุเมธพุทธเจ้า จึงตัดความโศก เศร้าใจ ถวายดอกไม้หอม และสรรเสริญพระสุเมธพุทธเจ้า เมื่อสิ้นชีวิตก็จุติหมุนเวียนไป จนสุดท้ายมาเกิดเป็นบุตรของบุโรหิตในพระเจ้าพิมพิสาร ชื่อศิริมานนท เมื่อพระพุทธองค์ เสด็จไปกรุงราชคฤห์ ศิริมานนท เกิดศรัทธาออกบวชในวัดในชนบท พระเจ้าพิมพิสาร ขอให้อยู่ที่กรุงราชคฤห์จะบำรุงถวายปัจจัยสี่ แต่ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารทรงล้มอุปถัมภ์ เทวคา จึงบันดาลให้ฝนแล้ง จนในที่สุดพระเจ้าพิมพิสารสร้างกุฎถวาย ฝนจึงหายแล้ง ต่อมา พระศิริมานนทสำเร็จอรหันต์แล้วเล่าถึงอภิศงขาคิ

แนวคิดสำคัญในเรื่องศิริมานนท คล้ายกับปรมัตถ์ คือ เน้นความสำคัญของการ ประกอบบุญกุศล โดยพรรณนาให้เข้าใจ อนิจจังสัญญา เมื่อประจักษ์ว่าสังขารไม่เที่ยง มีเพียง ผลบุญกรรมเท่านั้นที่ติดตัวไปภพหน้า ทั้งนี้ สาธุชนจึงควรเร่งบำเพ็ญบุญ

กลอนสวด เรื่องศิริมานนท คงจะเป็นที่แพร่หลาย เช่นเดียวกับกลอนสวดเรื่อง ปรมัตถ์ ต่อมายุคหลัง ศิริมานนทสูตร เป็นหนังสือแบบเรียนของมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยใช้นามของ พระศาสนโสภณ (บัญชีหนังสือของโรงพิมพ์พานิชคุณณล, ๒๔๔๔ : ๑๗)

ปรหมัตถ์

กลอนสวคเรื่องปรหมัตถ์ เป็นกลอนสวคประเภทสอนคคิธรรมโดยตรงที่แพร่หลายมาก เห็นได้จากมีต้นฉบับอยู่เป็นจำนวนมาก คือ ต้นฉบับตัวเขียนจากเลขที่ ๓๔ - ๖๑/๑ จำนวนทั้งสิ้น ๒๕ สมุคไทย สมุคฝรั่งอีก ๓ เล่ม

เนื้อความที่ปรากฏในต้นฉบับทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่ากลอนสวคเรื่องปรหมัตถ์แบ่งเป็นฉบับความเก่า กับ ฉบับความใหม่ ฉบับความเก่าที่ปรากฏในต้นฉบับตัวเขียน แบ่งเป็น ๒ ส่วนคือ

ส่วนแรก เนื้อความพรรณนาถึงการเริ่มตั้งแผ่นดิน แผ่นฟ้าและภูเข โดยนางโภควดีอุทิศเนื้อในกายให้พระอิศวร พระนารายณ์ ตั้งเป็นแผ่นดิน อุทิศโลหิตเป็นน้ำ อุทิศศิวะและเส้นผมเป็นภูเขาน้อยใหญ่ อุทิศดวงตาเป็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ อุทิศกระดูกเป็นต้นไม้ ผุ่งสัตว์เกิดมาแล้วต้องตายหมดสิ้นทุกคน จึงไม่ควรประมาท รีบเร่งบำเพ็ญศีลทานภาวนา เพื่อสร้างสมผลบุญต่อไป เนื้อความดังกล่าวนี้ได้แก่สมุคไทยเรื่องปรหมัตถ์ เลขที่ ๓๔ เป็นสมุคไทยขาว เส้นหมึก อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ค. มัคที่ ๒๔ ชั้น ๖/๒ ประวัติหอสมุคแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และสมุคไทยเรื่องปรหมัตถ์ เลขที่ ๓๕ สมุคไทยขาว เส้นหมึก อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ค. มัคที่ ๒๔ ชั้น ๖/๒ ประวัติหอสมุค.ฯ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เช่นกัน

อันที่จริง ปรหมัตถ์ส่วนแรกน่าจะเรียกว่าเรื่องโภควดี เพราะเนื้อความตรงกับกลอนสวคเรื่องโภควดี แต่หอสมุคแห่งชาติจัดไว้ในหมวดหมู่เรื่องปรหมัตถ์ ทั้งตำนานในคอนตันก็ไม่ใช้ตำนานทางพุทธศาสนา เพราะเรื่องกำเนิดการสร้างโลกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีอยู่ใน อักคัณฐสูตร สูตรว่าด้วยสิ่งที่เลิศ หรือที่เป็นต้นเคิม ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เนื้อความในอักคัณฐสูตร เป็นแนวคิดเรื่องการสร้างโลกแบบพราหมณ์ ซึ่งแตกต่างจากที่ปรากฏในกลอนสวคเรื่องปรหมัตถ์

ส่วนที่สอง เป็นฉบับความเก่าเช่นกัน แต่เนื้อความแตกต่างไปจากส่วนแรก ไม่มีเรื่องของโภควดีและกำเนิดของสิ่งต่าง ๆ ในโลก เนื้อความพรรณนาถึงทารกเมื่ออยู่ในครรภ์มารดาได้รับทุกขเวทนากว่าจะคลอดจากครรภ์มารดา เมื่อเกิดเป็นมนุษย์แล้วก็ยังต้องตกอยู่ในวังแห่งโลกียสุข คือโลกะ โทสะ และโมหะ ควรจะสละบ่วงเหล่านั้น

เร่งบำเพ็ญบุญกุศลเพื่อสิ่งสมบารมีมุ่งสู่บรรพตนิพพาน ฯ

กลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ส่วนที่สองนี้ ได้แก่ ปรมัตถ์ เลขที่ ๓๖ สมุทไทยคำ
เส้นกินสอ ประวัติสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ ปรมัตถ์เลขที่ ๓๗ สมุทไทยขาว เส้นหมึก
ประวัติหอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และปรมัตถ์เลขที่ ๓๘ สมุทไทยขาว เส้นหมึก
ประวัติหอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ เป็นคัน สมุทไทยทั้งหมดนี้อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ค.
ชั้น ๖/๒ มัคที่ ๒๘

ส่วนที่สาม เป็นฉบับความใหม่ ๓ เล่มจบ เลขที่ ๑ มัคที่ ๗๒/๑ ตู้ ๑๑๔
ประวัติหอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ เนื้อความกล่าวถึง อนิจจสัญญา โดยเริ่ม
จากพรณาดถึงขั้นห้าว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ กล่าวถึงความทุกข์แม้เมื่อตายไปแล้ว ทรัพย์สิน
เงินทองหรือลูกเมียก็ไม่สามารถติดตัวไปเมื่อตาย ดังนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ควรหมั่นทำบุญทำ
กุศลเพื่อสร้างสมผลกรรมดีไว้

เนื่องจากกลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ ส่วนที่สามนี้มีใจความสมบูรณ์และมีลักษณะที่
น่าสนใจหลายประการจึงจะกล่าวถึงโดยละเอียด

เอกสารในหอสมุดแห่งชาติ บอกชื่อผู้แต่ง กลอนสวดเรื่องปรมัตถ์ส่วนที่สามนี้ว่า
ชื่อ นายโมรา แต่เมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องแล้วผู้แต่งน่าจะเป็นผู้หญิงมากกว่า เพราะมี
หลายตอนที่แทรกเรื่องราวของคนเกี่ยวกับแม่ที่มีลูกประพฤติก้าวทำให้แม่ต้องเดือดร้อน และ
บางตอนที่ใช้สรรพนามเรียกตนเองว่าดิฉัน เช่น ตอนที่บทรแทรกเรื่อง หลวงคากับยายสี ใน
ทำนองขบขันล้อเลียน พอลงท้ายมีความว่า

- ๑ จบบทหมกความเท่านี้ ขออาไทยหลวงซี
 อย่ามีความโกรธโทษทัณฑ์
- ๑ แดงไว้เพื่อจะให้ชื่นชื่น ได้หัวร่อกัน
 ดิฉันจะขออาไทย.

อีกตอนหนึ่งในเล่ม ๒ กล่าวถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งว่าแต่งเพื่อให้ลูกอ่าน
เพื่อให้ลูกหมั่นทำบุญ การที่แม่เฝ้าสั่งสอนไม่ใช่ไม่รักแม่รักลูกเท่าชีวิตแต่ลูกกลับซึ่งโกรธ
ไม่เชื่อฟัง ไปคบเพื่อนเสเพล ขวนเล่นไป จนมาลัทธิพัยของแม่ ทำให้แม่ต้องตกยาก
ตอนเล่นการพนันลูกขาดสติใคร่ครองจนแม่ต้องเดือดร้อนไปด้วย.

๑ แแต่งไว้ให้ลูกอ่าน
การบุญอย่าไค่ทิ้ง	เป็นนิทานอันเลิศยิ่ง
อย่าประวิงกุศลเลย
๑ มีน้อยทำคานน้อย
คงโคคอกลูกเอ๋ย	เหมือนเมื่ออออมีจจาเคย
พออย่าเลยในทางธรรม
๑ เป็นลูกไซ้ไม่รัก
สั่งสอนบ่หอนจำ	แม่พุ่มพักทุกเช้าค่ำ
จึงระยาระเยอไป

อีกตอนหนึ่งคัดพ่อลูกที่กลับโกรธแม่ เมื่อแม่สั่งสอน

...๑ สั่งสอนก็ไม่ฟัง
ลูกเตาเราชีวิต	กันทุรังไม่ยั้งจิต
ก่อนโลมหิตกิกคามา
๑ หัวใจให้ประโยชน์
ไม่ฟังซึ่งวาจา	กลับเคืองโกรธแถมารคา
คิดขึ้นมาเสียใจ

ลูกคบเพื่อนผิด เล่นการพนัน และลักทรัพย์แม่

๑ ชักชวนให้เล่นไป
สอนใจให้ห้าวหาญ	พาให้โง่ทุประการ
ลักศงการมารคาไป
๑ ทำให้แม่ตกยาก
ปืมเลือกสุชลไหล	ทนลำบากทุกวันไป
เตรียมตรอมใจทุกเวลา

เมื่อพรรณนาความต่อไปกล่าวถึงเรื่องความตายอันแสดงถึงความไม่เที่ยงแท้ของ
สังขาร ทุกคนควรหมั่นทำบุญทำกุศล ก็มีข้อความวกเข้าเรื่อง เติมที่ลูกต้องทำให้แม่ต้องล้มจม
คล้ายกับผู้แต่งยังเป็นทุกข์เรื่องลูก จึงมีเรื่องนี้อยู่ในความคิดเสมอ เมื่อพรรณนาเนื้อเรื่อง
ไปได้สักพักหนึ่ง ก็วกเข้าเรื่องส่วนตัวอีก

๑ ไม่เจียมซึ่งกายา
ทำเล่นเป็นเชือกตม	นำมารคาให้ล้มจม
คุณน่านมคิกเมื่อไร
๑ คิกเห็นแค่สนุกนี้
สิ้นบุญคุณแม่ไป	ไม่มีทุกข์ถึงผู้ใด
บมิไค่เวทนา

ในตอนท้ายผู้แต่งบอกว่า คนชื่อ "เจ้าโมรา" แต่งเรื่องราวนี้ตามพระธรรมเทศนา
และอธิษฐานขอ ให้ตนพ้นจากคนพาล ได้พบพุทธวินัยและองค์พระศรีอารียเมตไตรย ได้บรรล
โสคาบัน

๑ นามข้าเจ้าชื่อเจ้าโมรา	แต่งตามเทศนา	คือองค์สัมมาสัมพุทธโศ
๑ สร้างไว้ในพุทธธรรมโม	ขอข้าเคโซ	ภิญโญวิวัฒนาการ
๑ เกิดโทษให้พสกนพาล	ส่งข่าวอิฐฐาน	บันดาลให้ทางทางไกล

จากตัวอย่างที่ยกมานี้ น่าจะแสดงว่า ผู้แต่งเป็นผู้หญิงอาจเป็นชีหรืออุบาสิกาที่มีความรู้ในทางบาลีพอสมควร แต่ก็ยังไม่ถึงกับเชี่ยวชาญมากนัก เนื้อความเชิงธรรมะที่สั่งสอนในกลอนสวดสำนวนนี้เป็นธรรมะในหมวดไตรลักษณ์ อันเป็นพื้นฐานในพุทธศาสนา การพรรณนามักแทรกเรื่องของโลกียสุข เช่น เรื่องเมียบลวงเมียน้อย ปัญหาของแม่ที่มีลูกไม่อยู่ในโอวาท เรื่องของคาถาถยายชี เป็นต้น

ผู้แต่งกล่าวถึงที่มาของเรื่องว่า ได้มาจาก "บาที" เมื่อมีเรื่องอื่นแทรก เช่น เรื่องตลกของหลวงตาและหลวงชี เมื่อจะกลับเข้าเรื่องเดิมก็บอกว่า จะดำเนินเรื่องตามคัมภีร์ต่อไป "สิ้นบทพจน์มานชานไซ ค่อเรื่องเนื่องไป ที่ในบาทีมีมา"

อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า หากจะอ่านให้อ่านให้ถูกต้อง ให้พิจารณาตาม "บาที" เช่นกัน

๑ จะอ่านให้พิเคราะห์	เห็นมันเหมาะอย่าหลีกหนี
ขอคำคาม <u>บาที</u>	อย่าสุสี่แกวงะพาล

เนื้อความอาจแบ่งได้เป็น ๓ ตอน คือ ตอนต้นกล่าวถึงความสำคัญของการทำบุญ โดยเริ่มจากการไหว้พระรัตนตรัย และกล่าวว่าไม่ควรนิทานพระสงฆ์ เพราะเป็น "หน่อเนื้อเชื้อชินวงษ์" ทำตามพุทธวินัย บางคนกล่าวพระสงฆ์ซึ่งมาโปรดสัตว์ก่อนนิทานว่า มาขอทาน ถ้าไม่เลื่อมใสก็ควรจะนิ่งเสีย ไม่ควรกล่าวตายไปจะตกนรก พวกที่โศกเสลาคือพวกที่ไม่ทำบุญ เมื่อตอนตาย พญามัจจุราชมาราคำชีวิต เงินทองทรัพย์สินไม่สามารถช่วยชีวิตได้ แม้เวทมนต์คาถา อารุชและวิชาความรู้ต่าง ๆ ก็ไม่อาจทำให้หลุดพ้นจากพระกาล ทั้งพระกาลไม่เลือกชนชั้น ไม่ว่าไพร่ผู้ดี เศรษฐียาก ล้วนตายด้วยกันทั้งนั้น

เมื่อความตายมาถึง ยังเป็นห่วงเมียน้อยเมียหลวง สิ่งเสียดรยว่าอย่ามีสามีใหม่ขอให้ไปบวชชี สั่งสอนลูกให้เชื่อฟังพ่อแม่ รักพี่รักน้อง จากนั้นพรรณาถึงความไม่เที่ยงแท้ของชั้นรหิา สภาพอนันนาเวทนาของผู้ที่กำลังจะตายคอนทาศพ ผู้แต่งแทรกบทกลล้อเสียดหลวงตาและยายชีดังนี้

๑ ยั่งเถรเจ้าแฉะหลวงคา	หลวงชีนี่มา
แจกผาแจกผอนทอนสะไบ	
๑ หลวงชีมีจิตรพิศไสมย	ไค้ผ้าคี่ใจ
อวยพร ไปให้พิศกา	
๑ หลวงยายโม่เจียมกายา	แคะก้อนหลวงคา
ร้องว่านี่มาทำไม	
๑ หลวงสีทอนพลันทันใจ	รูปมานี้ไซ้ไร
อยากไค้สะไบหลวงชี	
๑ ไค้แล้วไปไค้ภูมี้	หนาวใจรูปนี้
หลวงสีจะไค้หมนอน	
๑ หลวงยายไค้ฟั้งนั่งสลอน	เผ่าพงรวงหมออนุ
ควักคอนแล้ววาทอกชี	

ข้อความที่แสดงภาพของหลวงคาหยอกล้อหลวงชี ในเชิงกามารมณ์เช่นนี้ให้อารมณ์
ขบขันแต่ก็ดูจะขัดแย้งกับใจความตอนก่อนหน้านี้ ซึ่งกล่าวถึงการทำบุญว่า ไม่ให้เคลือบแคลง
สงสัย และไม่ควรมินทาพระสงฆ์

๑ ครุ่นเกิดมาพบ	ไม้มานอบนม	ทรงศีลธรรมมา	
กลับว่ามากมาย	ปากร้ายหนักหนา	พวกคนโลภา	เจรจามีคี่
๑ นินทาพระสงฆ์	เมื่อล้นชีวงศ์	ตรงไปอเวจี	
คำพระพุทธรเจ้า	โปรกเกล้าเกษี	สงฆ์เถรเถรนี้	เนื้อหน่อชินวงษ

ผู้แต่งพรรณนาถึงสภาพศพ ซึ่งถูกแรงกาจิกกินน้าทุกขเวทนา ศพอยู่เพียงลำพัง
ไร้ญาติมิตรและคนรัก พวกที่เคยสร้างบาปก็จะตกนรก โดยกล่าวถึงผู้ละเมียดคิด เช่น พุคปก
ฆ่าสัตว์ กินเหล้า ว่าต้องตกนรก ถูกทรมานในลักษณะต่าง ๆ กัน

๑ หน้าชื้อและใจคค	เที่ยวไปปกให้เขาหลง
จิตรใจไม่มีมั่นคง	คนลุ่มหลงซึ่งวาจา
๑ สากใหญ่ไล่คำคิง	ถูกฉางฉิ่งร้องอยู่หน้า
ปลายแปลมแทบมรณา	ปิมชีวาเกือบมันโดย
๑ ช้ำเอาหน้าทองแดง	รินคะแดงทรอกปากให้
รอนรุ่มกลุ่มหัวใจ	เผาคับไตในอุรา

ตอนที่ ๒ เนื้อความกล่าวถึงความสำคัญของพระคุณบิดามารดา โดยเริ่มจาก
ความยากลำบากของแม่เมื่อลูกปฏิสนธิ เริ่มจากเป็นโลหิตจนมีอากาการครบสามสิบสอง แม่ต้อง

ทุกขัทรมาณจนลูกคลอกออกมา แม่เฝ้าเลี้ยงดูด้วยความทุกขัทรมาณ สั่งสอนลูกให้รู้จักเคารพ
ผู้ใหญ่ ไม่ถูกลูกคนยากจนคนพิการ สอนกิริยามารยาทและการพูดจา ให้ไพเราะอ่อนหวาน
พระคุณแม่นั้นยิ่งใหญ่ไม่มีอะไรเทียบได้ นอกจากพระธรรม

๒๔ สุรางคนาง	เอาสิ่งอันใด	มาเปรียบเทียบได้	เท่าคุณเช่นนี้
คินพัจจักรวาท	ไมทานราณี	แห่งคุณเช่นนี้	ท่านนี้แลเนา
๑ ถึงว่าสังขร	ทั่วโลกยอุกร	พิภพโลกา	คุณหนึ่งหิ่งห้อย
สิ้นยหนักหนา	ถึงแสงสุริยา	ไปมาเทียบทัน	
๑ ถึงว่าแผนฟ้า	อากาศทั่วหล้า	พิภพสวรรค์	ซึ่งเข้าหากว่า
ไม่มาเทียบทัน	สิ่งของอันนั้น	ไม่เทียบเสยนา	
๑ เห็นแต่พระธรรม	ประเสริฐเลิศล้ำ	เป็นคำเทศนา	
จะเทียบเปรียบเทียบได้	ที่ในธรรมมา	ควรกันแลเนา	ที่คุณเช่นนี้

การบวชถือเป็นการตอบแทนคุณบิดามารดา และถือเป็นบุญกุศลอย่างยิ่งในพระพุทธ
ศาสนา ผู้แต่งกล่าวถึงความสำคัญของการทำบุญว่าเปรียบเสมือนการทำไร่นา ตกข้าวกล้า
ไฉย้อมไค้พืชผล ศีลธรรมที่ประกอบไว้ เหมือนเข้านาทุกวันช่วยให้ข้าวออกรวง เมื่อคายไป
ก็ไค้พบพระศาสนาเพราะบุญกุศลที่สร้างไว้

๑ เปรียบเหมือนทำไร่นา	ตกข้าวกล้าไว้เป็นทุน
อย่านักว่าจะสูญ	ถึงเพิ่มพูลประมุนมา
๑ ศีลทานเราล้ำเลิศ	แสนประเสริฐถึงแผนฟ้า
คุณน้ำสระธารา	เขาทุ่งนาเต็มทุกวัน
๑ แยกหน่อคอกันไป	เขานั้นไซร่อเนกอนันต์
ออกรวงพวงมหันต์	เป็นพืชพรรณความกินมา
๑ ครั้นคายวอควายชนม์	เพราะกุศลสร้างสมมา
ประสพพบศาสนา	บุญนำมาเกิดที่ไค้

ตอนที่สามว่าด้วยยา ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นคำสอนเชิงอุปมา คอนท่ายผู้แต่งบอก
ว่าส่วนที่เป็นธรรมบัญญัติ "ครูกล้า" เป็นผู้เขียน "ครูกล้าเขียนธรรมบัญญัติ ปรากฎรณา
โสภาเพริศพริ้งยั้งยง" เนื้อความกล่าวถึงอาจารย์ชือทิดา เป็นผู้เชี่ยวชาญทางวินัย มีสติ
ปัญญาว่องไว เขียนบัญญัติไว้ ๑๐ ข้อ หากใครสงสัยให้ไปหา มีหนุ่มคนหนึ่งมาจากต่างเมือง
มาพบสารนั้น ไม่เข้าใจไปขอถวายตัวเป็นศิษย์ บัญชีนั้นกล่าวถึงยา ๑๐ ประการ ดังนี้

ยาประการแรกคือ หากจะสนทนากับผู้ใด เมื่อเห็นเป็นเรื่องจริงจัง จึง

สนทนาควย

ยาบระการที่สอง คือ ไข่มกศา หากใครกล่าวมุสา ให้ออกดิน
 ยาบระการที่สาม คือ ให้ออกถึงมรณะ ให้อุจกปลงสังขาร
 ยาบระการที่สี่ คือ ให้ออกฟังบิคา มารคา
 ยาบระการที่ห้า คือ ให้ออกฟังปุ่ยา คายาย
 ยาบระการที่หก คือ อย่ายุคตลกกับผู้มีอำนาจวาสนา เขาจะถูกรุก
 ยาบระการที่เจ็ด คือ หากพูดกับผู้ทรงศีล ให้ออกแต่เรื่องมีประโยชน์
 ยาบระการที่แปด คือ อย่ายุคคนทำยาแฝก
 ยาบระการที่เก้า คือ อย่ายุคจาก้าวร้าว
 ยาบระการที่สิบ คือ เหมือนพระจันทร์อยู่ในกลีบเมฆแต่ส่องโลกให้สว่าง

ยาเหล่านี้เมื่อกินแล้วจะปราศจากโรคภัย ใครคิดร้ายก็จะหลีกหนีไปเอง ให้ออก
 ใจเป็นครก สติเป็นสาก ไข่มกศาในการพูดคนจะเลื่อมใสยำเกรงจากนั้น

จากนั้นกล่าวอีกว่าแต่งไว้เพื่อสอนเด็ก ไม่ให้มีใจเป็นพาล

๑. กล่าวไว้ให้แจ้ง	อย่าได้กินแหง	แห่งข้อสงไสย
แต่งไว้สอนเด็ก	ลูกเจ๊กมอญไทย	เพื่อจะมีให้ นำใจเป็นพาล

จากนั้นสรุปว่า ความรัก โลก โกรธ หลง เป็นสิ่งไม่จริง เป็นกิเลส เมื่อรู้ว่า
 คนใจเขลาที่มีพาลในการโลกียก็เข้าหารรรมะ ถือศีล ๑๐

กล่าวโดยสรุปแล้ว เนื้อความทั้ง ๓ ตอนของปรมัตถ์ฉบับความใหม่เน้นความ
 สำคัญของการทำบุญ โดยชี้ถึงอนิจจัง ความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร การละทิ้งกิเลส คือ
 ฉันทะ โลภะ โทสะ โมหะ หันมาฝึกฝนทางธรรม ถือศีล ๑๐ การสั่งสมบุญเป็นสิ่งเกี่ยวที่จะ
 คิดคนไปในอนาคต การสั่งสอนความไม่เที่ยงแท้แห่งสังขาร และบาปบุญยังคงเน้นความเชื่อ
 นรก สวรรค์ แบบชาวบ้านทั่วไป ธรรมะที่สั่งสอนเป็นธรรมะขั้นพื้นฐานของอุบาสกอุบาสิกา
 โดยเน้น อนิจจังสำคัญ เข้าใจว่าเรื่องนี้คงใช้สวดโดยอุบาสกอุบาสิกา เพราะ
 แทรกตอนชาขัน และบรรยายกาศของการสวดเอาไว้ด้วยว่า บางคนสวดแต่เรื่องสนุก สวด
 เรื่องหยามโลนวิถถาร เรื่องที่มีสารประโยชน์กลับไม่สนใจ บางคนก็หาชวน

๑. ลางคนนั่งฟังธรรม
ใจคนไม่ชวนชวายเป็น

ไม่จุกจิกคำอธิบาย
บิทร่างกายนั่งหาวนอน

แม้ว่าสำนวนโวหารของกลอนสวคปรมัตถ์ ฉบับนี้จะไม่ดีเกินมากนักแต่เนื้อความ
มีลักษณะแปลกออกไปจากกลอนสวคอื่น ๆ ที่มีข้อวิจารณ์หยอกล้อเสียดสีบุคคล และสภาพต่าง ๆ
นอกเหนือไปจากการดำเนินเรื่องตามคัมภีร์บาลีทำให้ปรมัตถ์ฉบับโมราเป็นกลอนสวคที่น่าสนใจ
เรื่องหนึ่ง

กลอนสวดเรื่องพระเจ้าเขานิพพาน

ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเขานิพพานบางฉบับเรียกว่าพระปรมัตต์เท่าที่รวบรวมได้มีต้นฉบับตัวเขียน ๗ ฉบับและฉบับพิมพ์อีก ๑ ฉบับ ดังนี้

ฉบับที่ ๑ พระเจ้าเขานิพพาน สมุทไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึกหน้าละ ๑๐ บรรทัด ๗๔ หน้า ๑ เล่ม เลขที่ ๑๔ กุ ๑๑๕ ค. มีกที่ ๓๓ ชั้น ๖/๓ ประวัติต้นฉบับ เจ้าจอมมารดาชุม ใต้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เนื้อความพรรณนาความโศกเศร้าของพุทธบริษัททั้งหลายเนื่องจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

ฉบับที่ ๒ พระเจ้าเขานิพพานสูตร (นิพพานสูตร) สมุทไทยดำ-ขาวอักษรไทย เส้นหมึก หน้า ๑๒ บรรทัด ๗๔ หน้า ๑ เล่ม เลขที่ ๑๕ กุ ๑๑๖ ค. มีกที่ ๓๓ ชั้น ๖/๓ ประวัติต้นฉบับ กรมหลวงสมรรัตนศิริไชยรัฐ ให้ออสมุทแห่งชาติ เนื้อความพรรณนาความเศร้าโศกของพุทธบริษัททั้งหลายตลอดจนพระพุทธมารดาเนื่องด้วยการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า

ฉบับที่ ๓ พระพุทธเจ้าเขานิพพาน (นิพพานสูตร) ต้นฉบับเป็นสมุทไทยขาวอักษรไทย เส้นหมึก หน้า ๑๐ บรรทัด ๗๔ หน้า ๑ เล่ม เลขที่ ๑๖ กุ ๑๑๕ ชั้น ๖/๓ มีกที่ ๓๓ ประวัติต้นฉบับ หอสมุดแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ เนื้อความพรรณนาเหตุการณ์ก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ต้นฉบับนี้มีเรื่องอื่น ๆ คือทนายควนหามายาสูตร กลอนสุภาษิตเรื่องสวัสดิรักษา สุภาษิตสอนชายหญิง และกลอนสุภาษิตเรื่องพาลีสอนน้อง

ฉบับที่ ๔ พระเจ้าเขานิพพาน (นิพพานสูตร) ต้นฉบับเป็นสมุทไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๔ หน้า ๑ เล่ม เลขที่ ๑๗ กุ ๑๑๕ มีกที่ ๓๓ ชั้น ๖/๓ ประวัติต้นฉบับ หอสมุดแห่งชาติ ชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ต้นฉบับนี้มีเรื่องรวมอยู่ด้วยได้แก่ กบิณฑกธรรมสุภาษิต ขรรจบท ๑๐ คาลา นมัสการพระพุทธเจ้า เทศนาสูตรต่าง ๆ และเรื่องแม่สอนลูก

ฉบับที่ ๕ พระเจ้าเขานิพพาน สมุทไทยขาวอักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๐ บรรทัด ๕๔ หน้า ๑ เล่ม เลขที่ ๑๘ กุ ๑๑๕ มีกที่ ๓๓ ชั้น ๖/๓ ประวัติต้นฉบับ

หอสมุดแห่งชาติขอ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ฉบับที่ ๖ พระเจ้าเชาหนีพพาน (นิพพานสูตร) สมุทไทยคำ-ชาว อักษรไทย
เส้นหมึก หน้าละ ๔ บรรทัด ๕๑ หน้า ๑ เล่ม ต้นฉบับชำรุด เลขที่ ๑๗/๑ คู่ ๑๑๔ มัค
ที่ ๓๓ ชั้น ๖/๓ ประวัตติ ต้นฉบับหายาทหลวงครูณิกจิวิหุร มอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ
วันที่ ๑๒ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔

ฉบับที่ ๗ พระนิพพานสูตร หรือพระเจ้าเชาหนีพพาน ต้นฉบับเป็นสมุทไทยชาว
หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๕๔ หน้า ๑ เล่ม เลขที่ ๑๗/๒ คู่ ๑๑๔ ชั้น ๖/๓ มัค
ที่ ๓๓ ประวัตติ ได้มาจากหอสมุดแห่งชาติ นครศรีธรรมราช

ฉบับที่ ๘ พระเจ้าเชาหนีพพาน ฉบับพิมพ์โดยโรงพิมพ์ทางสมุท สำเพ็ง
พระนคร พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ๘ เล่ม เนื้อความสมบูรณ์มากกว่าฉบับอื่น

ต้นฉบับที่รวบรวมได้ แสดงถึงความแพร่หลายของเรื่องพระเจ้าเชาหนีพพาน
ว่าคงเป็นที่นิยมนำไปสวดกันแพร่หลาย จึงมีการคัดลอกต่อ ๆ กันมา จากการศึกษาเปรียบเทียบ
เทียบต้นฉบับต่าง ๆ มีเนื้อความคล้ายคลึงกัน ทั้งนี้ ในการศึกษาจะยึดฉบับที่ ๘ ซึ่งมีเนื้อ
ความสมบูรณ์กว่าฉบับอื่น ๆ เป็นหลัก ส่วนฉบับอื่น ๆ ใช้ศึกษาประกอบกันไป

กตอนสวดเรื่องพระเจ้าเชาหนีพพาน น่าจะแต่งในระยะไม่ต่ำกว่ารัชกาลที่ ๓
เป็นต้นมา เพราะมีกล่าวถึงเรื่องพระอภัยมณี

ละครโรงใหญ่ เรื่องพระอภัย มงคลบุปผาลดา
กองทัพหลายอย่าง แดงคางภาษา ก็คานเขามา ล้อมพระบุรี
(พระเจ้าเชาหนีพพาน ๒๔๖๔ : ๑๕๐)

นอกจากนี้ยังเปรียบเทียบความว่องไวในการเสด็จของพระเจ้าอชาศัตตธูว่า
เคยรวดเร็ว "คังจักรกลไฟ" (หน้า ๒๑๒) ดังนั้นน่าจะเป็นสมัยที่รู้จักเครื่องกลไฟแล้ว
คือในราวรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

กลอนสวดเรื่อง พระเจ้าเขานีพพาน เป็นกลอนสวดประเภทสาธิตธรรม โดย เนื้อเรื่องได้มาจากมหาปรินิพพานสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระสูตร "ความสำคัญอย่างน้อย ๒ ประการ กล่าวคือ ประการแรกเป็นเหตุประวัติก่อน เลิศจาปรินิพพาน ประการที่สอง พระพุทธประวัติตอนนี้ยังเป็นตัวอย่างเด่นชัดกันแสดงถึง หลักธรรมข้ออนิจจังสัญญา สังขารไม่เที่ยงแท้ แม้พระพุทธองค์ยังทรงได้รับทุกข์เวทนาจาก สังขารยามชราและโรคาพยาธิ ตัวอย่างจากพระพุทธองค์เอง เสริมให้ธรรมะอันเป็นปัจฉิม โฉวาทของพระองค์หนักแน่นน่าเชื่อถือ ปัจฉิมโฉวาทมีความว่า "ถูกฉนภิกขุทั้งหลาย บัดนี้ เราเตือนท่าน สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประ- มาทให้ถึงพร้อมสมบูรณ์เถิด" (สุตฺถิ พุทฺธชาฎกาท ๒๕๒๔ : ๓๒๔) และข้อธรรมะเรื่อง อนิจจังสัญญาที่ว่า "สังขาร (สิ่งที่เป็นปัจจัยปรุงแต่ง) ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็น ทุกข์ (ทนอยู่ไม่ได้)" (คิกนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๐/๓๖๔)

ดังนั้นเนื้อเรื่องจึงถือกันว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ หากได้ยินได้ฟังก็จะเป็นบุญกุศล และยังสร้างหนังสือไว้เพื่อสืบพระศาสนาจะยิ่งเป็นกุศลอันเลิศ กลอนสวดเรื่องพระเจ้า เขานีพพาน ฉบับพิมพ์ของโรงพิมพ์ทางสมุทร มีข้อความนำเรื่องว่า

หนังสือพระเจ้าเขานีพพานนี้เป็นหนังสือเรื่องราวของพระพุทธเจ้า ถ้าท่านผู้ใด จะอ่านจะฟังจงตั้งใจเคารพพนมขอบ อธิษฐานให้สาธุ ถ้าผู้ใดใคร่อ่านใคร่ฟังแล้วจง เลามอกันถือ ๆ ไป หากสร้างขึ้นไว้ ก็จะได้กุศลอันวิเศษไพศาลแล้ว
(พระเจ้าเขานีพพาน ม.ป.ป. : ๑)

ผู้แต่งแถลงจุดมุ่งหมายในการแต่งกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเขานีพพาน ว่าเพื่อให้ "เพราะแก่ผู้ฟังทั้งมวล" โดยเสนอแนวคิดที่ว่า สังขารไม่เที่ยงแท้ แม้พระพุทธเจ้า ยังปรินิพพาน ดังนั้นเราควรหมั่นประกอบบุญกุศลเพื่อความไม่ประมาท

- ขอตั้งคำนำน พระเจ้าเขานีพพาน ให้เพราะแก่ผู้ฟังทั้งมวล ขวนกันคิดถุ
แก่พระสัพพัญญู ยังเขานีพพาน เราท่านนี้ไซร จะหาอะไร ว่าเป็นแก่นสาร
ความตายยอมมี ไม่จริงการ เรงคิกเร่งอ่าน หลีกเลี้ยงละเลย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าแนวคิดสำคัญของเรื่องจะเน้นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อตถตา โดยเน้นข้ออนิจจัง เป็นสำคัญ แต่จากการดำเนินเรื่องจะเห็นได้ว่าผู้แต่ง เน้นเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ และตำนานปูชนียสถานเกี่ยวพระชาตุก่อนข้างมาก เนื้อความตั้งแต่

เล่ม ๔ เป็นคนไปจึงดูค่อนข้างเย็นเยื่อ

จุดมุ่งหมายในการแต่งอีกประการหนึ่งซึ่งผู้แต่งกล่าวไว้ในตอนท้ายของเรื่องในเล่มที่ ๔ คือ กลอนสวดเรื่องนี้มุ่งขยายความในคัมภีร์ ให้ชัดเจนแจ่มแจ้งเข้าใจง่าย เนื่องจากเวลาฟังเทศน์มักไม่เข้าใจ หากอ่านกลอนสวดนี้ก็จะเข้าใจชัดเจน ทั้งยังเกิดความสุขสวัสดิ์อีกด้วย

- แม่นซื่อไปไว้อ่าน
- สวัสดิ์คิมงคล
- ฟังเทศน์ไม่มีใครรู้
- เพราะแกแปลออกมา
- คัมภีร์แลเดิมมา
- ยุคเพียงเท่านั้น
- จะเกิดการสวดผล
- อยู่กับตนตลอดเวลา
- ช้ออ่านดูแจ่มจรรยา
- จากคณาพระคัมภีร์
- แม้นพิศพิงไปรกเกศ
- เหมือนพานิชขาย เอย

คำชี้แจงข้างต้นยังน่าสนใจในแง่ที่แสดงการเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมกลอนสวดซึ่งกลายเป็นวรรณกรรมสำหรับจำหน่ายเพื่อนำไปอ่าน แทนที่จะเป็นการสร้างหนังสือเพื่อพระศาสนาและการนำไปสวดอ่านอย่างที่เคยเป็นมา การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ น่าจะเกิดขึ้นในยุคที่เทคโนโลยีการพิมพ์เจริญก้าวหน้าจนการพิมพ์วรรณกรรมเพื่อจำหน่ายเป็นที่แพร่หลายทั่วไป

ที่มาของเรื่องพระเจ้าเขานิพพาน ซึ่งผู้แต่งกล่าวว่าได้มาจากคัมภีร์บาลีหมายถึงมหาปรินิพพานสูตร ในสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ทั้งนี้ผู้แต่งกล่าวว่าได้คัดลอกและแต่งเติมจากพระสูตรตามความเหมาะสม เนื่องจากพระสูตรดังกล่าวเป็นพระสูตรขนาดยาวผู้แต่งจึงเสริมบอຍครั้งว่า ข้อความในพระคัมภีร์ มีอีกยี่คยว แต่ตนต้องย่นย่อความเพื่อไม่ให้ยี่คยวเกินไป เช่น ตอนบทพรรณนาความโศกเศร้าของเทพพุทธรมาธกา กล่าวอ้างอดีตชาติก่อนเป็นพุทธรมาธกา ผู้แต่งคักบหว่า

จะว่าพรรณนา ถึงพุทธรมาธกา พุโรธาวณั
เรื่องราวยังมาก ไม่ชคยบทกลอน คองหยุดไว่ก่อน เรื่องหลังยังมี
(พระเจ้าเขานิพพาน ๒๖๔ : ๑๒๒)

อีกตอนหนึ่งคือตอนกล่าวถึงพระราชฯ ซึ่งกระจายอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ผู้แต่งกล่าวว่าคนยื่นขอความในคัมภีร์บาลี เลือกเฉพาใจความสำคัญ หากเก็บความไม่ดีดนั้นก็คงขออภัยด้วย "ครั้นจะกล่าวไซ้ เหมือนในบาลี ว่าแต่เป็นที่ พอรู้อุบัติกนา" (พระเจ้าเข้านิพพาน ๒๕๖๔ : ๒๔๑)

ตอนพระอานนท์เทศนาให้ชาวเมืองราชคฤห์ฟังหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน ผู้แต่งกล่าวว่าหากอธิบายยึกเยอจะวุ่น จึงแต่งพอให้สวดอ่านให้หายงงเท่านั้น "แม้จะรำพัน กลัวเพิ่นเวียนวง ประกิจฐกสิสรว สวดอ่านแต่ตรง พอคลายหายงง กระจักซัดใจ" (พระเจ้าเข้านิพพาน ๒๕๖๔ : ๒๔๐) อีกตอนหนึ่งบอกว่าในคำเทศน์มีชักเจนอยู่แล้ว คนจึงจะรวบรัดให้สั้นลง "ครั้นจะกล่าวอ้าง กว้างขวางหนักไป เพราะคำเทศน์ไซ้ แจ้งไว้นักหนา" (พระเจ้าเข้านิพพาน ๒๕๖๔ : ๒๖๐)

แนวคิดสำคัญในกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพานคือแนวคิดเรื่องอนิจจังสัญญาและไตรลักษณ์ อนิจจังคือความไม่แน่นอน ผู้แต่งตีความเรื่องอนิจจังโดยสัมพันธ์กับเรื่องบุญกรรมและชาติหน้าชาติหน้า ดังนั้นจึงเป็นเรื่องความเปลี่ยนแปลงของชนชั้นอันสืบเนื่องมาจากบุญกรรม ผู้ที่เคยร่ำรวยเป็นเศรษฐีอาจเกิดเป็นยากในชาติต่อไป หรือชาตินี้เป็นจันทาลชาติหน้าอาจได้เป็นกษัตริย์ กังใจความตอนพระอานนท์เทศนาชาวเมืองราชคฤห์หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว

○ อนิจจังนี้	ในคำบาลี	ตรัสเทศนา	
กล่าวไว้มิเที่ยง	เอียงไปเอียงมา	จะถือความว่า	ตรงตั้งอย่างไร
○ เกิดในชั้นฟ้า	แล้วกลับลงมา	เป็นความเชื่องใจ	
เกิดเป็นเศรษฐี	ชาตินี้แล้วไซ้	บางทีกลับไหล	เป็นคนจันทาล
○ กุมภภีรา	บางที่ชาติหน้า	รวยทรัพย์ศฤงคาร	
มั่งมีศรีสุข	ยศศักดิ์บริวาร	บางที่จันทาล	เป็นชาติยาก
○ บางที่กษัตริย์	กรรมนั้นวิบัติ	สิ้นวาสนา	
เหมือนอย่างกษัตริย์	เอกราชา	เชื้อพราหมณ์พฤชา	ถือจิตคิดไป
○ คนมือลืมนี่	ปลายมือเค็มที่	ตองตกเชื่องใจ	
ลีนยศสิ้นศักดิ์	เป็นหลัภูไท	เอาจริงไม่ไค	เหมือนในคาคา
		(พระเจ้าเข้านิพพาน ๒๕๖๔ : ๒๔๒)	

เนื้อความในกลอนสวดเริ่มต้นจากสมัยพุทธกาล สมัยพระพุทธเจ้าทรงรวบรวมคำ
 พุทธสาวกทั้งฝ่ายชายและฝ่ายขวา อาทิ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ ต่างนิพนธ์ไป
 ก่อนพระพุทธเจ้า เหลือเพียงพระอานนท์เฝ้าปรนนิบัติพระศาสดา วันหนึ่งขณะพระอานนท์
 นวดเส้นพระปฤษฎางค์ เห็นเส้นพระวรกายปรากฏขึ้นนึกไปจากเดิมจึงทักใจพระพุทธเจ้า
 ทรงอธิบายว่า ชราเป็นปกติของมนุษย์ และกล่าวถึงปริศนาสี่บทคือ ที่ยาวกลับสั้น ที่ค้ำกลับ
 ขาว มาสองไปสามและมาหลังไปก่อน อันหมายถึงความเปลี่ยนแปลงของสังขารในวัยชรา
 ที่ยาวกลับสั้นคือดวงตาในยามชราขมเห็นมีคมัว ไม่ชัดเจเนเหมือนเมื่อหนุ่มสาว ที่ค้ำกลับ
 ขาวคือผมหงอก มาสองไปสามหมายถึงเมื่อแก่เข้าต้องถือไม้เท้า และมาหลังไปก่อน เมื่อ
 แก่มากก็ต้องคลานไปเหมือนตอนเป็นทารก

จากนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปเมืองไพศาลี เมื่อกษัตริย์ลิจจวิทรทรงทราบก็พากันมา
 นมัสการ พระพุทธองค์ตรัสว่าจะไม่ได้กลับมาอีก พระพุทธองค์แสดงสัญญาณให้พระอานนท์
 อาราธนาให้ทรงพระชนมตอ แก่พระอานนท์ไม่เข้าใจ พระยามารจึงเข้ามาอาราธนาให้
 ปรีนิพพาน พระพุทธเจ้าจึงทรงปลงสังขารว่าจะปรีนิพพานใน ๓ เดือนข้างหน้า ในตอน
 นี้ผู้แต่งพรรณนาว่าโลกธาตุหวั่นไหว เมื่อรู้ว่าพระพุทธองค์จะปรีนิพพาน ความอาลัยอาวรณ์
 ทำให้ทุกสิ่งหยุดนิ่ง แม้สัตว์ที่กำลังจะเข็นซากนั้นก็หยุดชะงักด้วยความสะเทือนใจ แมว
 ชะงักจากการกั๊กหนู ราชสีห์หยุดจากการคาบเนื้อ

○ แมวขบคาบหนูกิน	พุดไถยีนพระวรญาณ
จะปลงขึงสังขาร	อาปากนึ่งไม่กั๊กกิน
○ หนูนอนนิ่งเจ้าอยู่	พากันบุตรนึ่งโคยถวิล
ไม่กลัวแมวจะกิน	แมวอาปากไม่อยากกลืน
○ สิงหุราชไกรสรศรี	คามมฤคียังหยุดยืน
เขร่าใจไม่เริ่งริน	นงแข่งขืนคิงหึ่งคว
○ อาปากจากมฤคิ	กว้างไม่หนีไม่คิกกลัว
สังเวชพระทูนหัว	จะเขาสู่พระนิพพาน

(พระเจ้าเชาภิพพาน ๒๔๖๔ : ๒๑ - ๒๒)

พระพุทธองค์เสด็จไปสวนมะม่วงของนายจุนทะ เมืองปาวาย นายจุนทะนิมนต์
 ไปฉัน พระพุทธองค์เสวยแกงหมูแล้วให้น้ำแกงที่เหลือไปฝัง จากนั้นพระโรคกำเรียบลงพระ
 โลหิต ทรงเสด็จไปเมืองกุสินารายณอย่างทุกขยากแม้เมื่อทรงเหนื่อยและทรงกระหาย

ด้วยผลกรรมที่ทำไว้ในเมื่อนำขุนชนแพระจะมีพ่อค้าพาเลวียนข้ามแม่น้ำ เหตุการณ์ครั้งนี้แสดงว่าแม้พระเจ้าซึ่งทรงศรีสุ มีพระบุญญาบารมีมากก็ยังคงมีผลกรรมของหนทุกขเวทนาในยามชรา สาธุชนทั้งหลายก็ไม่มีผู้ใดสามารถหลีกเลี่ยงจากผลกรรมอันเป็นเสมือนเงาคิดตามตน

○ อานนท์เถระ	รับพุทธมีกา	สมเด็จพระชินวร	
จับบาตรครรโล	ลงไปสาคร	จะคักขโลธร	มาถวายภะคะวา
○ <u>มังเอิญผลกรรม</u>	<u>อันใดทรงทำ</u>	<u>ทันพระกรุณา</u>	
<u>ไกลเขานิพพาน</u>	<u>ให้เห็นเวทนา</u>	มีพวกพ้อง	ขับเกี่ยวข้ามชล
○ เกวียนมาไม่คอย	นับไต่หารอย	พร้อมด้วยโคคน	
บางอามบางกัญ	กระดินขุ้งยูน	บังเกิดขุนชน	เป็นฟองนองมา
○ พระมหาเถรเจ้า	คำนินโกลเตา	มาถึงคงคา	
เห็นนำขุนชน	จนใจหนักหนา	เห็นเป็นอนิจจา	สังเวทพระทัย
○ โอนาอนิจจัง	แดพระกรหนึ่ง	คัจจุมโพธิ์ไทร	
ผลกรรมยังทัน	นำอุทจรรยใจ	แกส้วทั้งหลาย	ทำกรรมทั้งปวง
○ หรือเวรจะไม่มัน	อย่าทิ้งสำคัญ	อันเวรใหญ่หลวง	
ถึงเงาคตามตน	แห่งคนทั้งปวง	สุคจะละลวง	ลึกลึหนีไป

ในระหว่างเสด็จผ่านป่า มีบทชมธรรมราชาเช่นวรรณคดีไทยทั่วไปและกล่าวถึงกบตัวหนึ่งมีบุญได้พบพระพุทธองค์หมอบรับฟังธรรมจนถูกประกาศของนายโคบาลตายได้ไปเกิดบนสวรรค์

เมื่อมาถึงเมืองกุสินารา (ในกลอนยุคเรียกว่าโกลสินารายณ์) ทรงเลือกสถานที่ปรินิพพาน ได้ค้นรังคู ทรงเสด็จไสยาสน์ พระบาทขวาทับพระบาทซ้าย ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสี ขณะนั้นตรงกับวันเพ็ญเดือนหก ทรงกล่าวกับพระอานนท์ว่าเครื่องทิพย์ ซึ่งเหล่าเทพนามาถวายนี้เป็นเพียงอามิสบูชา หากปรารถนาจะบูชาพระองค์ ควรบำเพ็ญบุญบำรุงพระศาสนา โดยบวชลูกเมียและตนเองเพื่อสืบพระศาสนา จึงเรียกว่าภิกษุพระพุทธองค์อย่างแท้จริง

○ <u>ถ้าว่าผู้ใด</u>	มีจิตรักใคร่	ในองค์ตถา	
<u>อุทิศหม่าเพ็ญ</u>	เอาพระภิญญา	บำรุงศาสนา	เมื่อตถานิพพาน
○ บวชลูกบวชตัว	บวชเมียบวชตัว	อันเกี่ยวสงสาร	
บวชทาสหญิงชาย	ไว้ใจเป็นการ	เอาเรียนกรรมฐาน	สืบต่อศาสนา

๐ เรียบพระธรรมชั้น เจริญพรหมจรรย์ ตามสอนศาสนา
จึงเรียกว่ารัก ในพระกรุณา เอาอันบุญ ไม่เป็นที่สำคัญ

พระอานนท์เมื่อประจักษ์ว่าจะทรงปรินิพพานก็ทูลว่ากุสินาราคือเมืองเล็กควรเสด็จปรินิพพานในเมืองใหญ่ เช่น โกสัมพี สāvastī หรือกรุงมิลพัสดุ์ จะมีผู้อุปถัมภ์พระศพมาก พระพุทธเจ้าทรงตอบว่าโกสินารายณ์แม้จะเป็นเพียงครึ่งเมือง ไม่มีเศรษฐีมหาศาลแต่ก็เคยเป็นเมืองใหญ่ ชื่อ กุสวาที มีท้าวสุทนต์เป็นจักรพรรดิ ประกอบด้วยแก้วเจ็ดประการ ทรงเห็นว่าเหมาะสมแล้วและให้พระอานนท์ไปทูลท้าวสามนตราว่า พระพุทธเจ้าจะขอปรินิพพานในเขตเมือง เมื่อท้าวสามนตราทรงทราบก็พาพระประยูรวงศ์และข้าราชการบริวารมาเฝ้าพระพุทธองค์

พระพุทธองค์ทรงเทศนาท้าวสามนตราและผู้มาเฝ้าทั้งหลาย ชื่อน่าสังเกตุคือใจความในเทศนาของพระพุทธเจ้าไม่ใช่ธรรมะที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา แต่เป็นการปฏิบัติคนของบุคคลต่าง ๆ ไล่แก่ว่าทรงสั่งสอนท้าวสามนตราให้ครองเมืองโดยยึดเมตตาและขันติ ทรงสั่งสอนสตรีให้จงรักภักดีต่อสามีพร้อมทั้งพรรณนาถึงนรกซึ่งหญิงนอกใจสามีจะต้องขึ้นคันทันจิว มีหมากวางคอยกัดจนเหลือแต่กระดูกแล้วกลับมีร่างให้หมากกัดอีกเพราะมาบ่ที่นางปกสามี ทรงสั่งสอนบุตรให้เชื่อฟังมารดา โดยยกเรื่องมิตควินทุ บุรุษจินตนาการ ไม่รู้จักคุณมารดา มารดาห้ามไม่ฟังกลับดลักรมาดา เมื่อออกเรือไป เรืออัปปางต้องวายน้าววนเวียนอยู่หลายวัน เมื่อขึ้นฝั่งเห็นเปรตมีงจักรพักอยู่บนหัวกลับเห็นงคางมขอ "เครื่องทรง" นั้นมาไว้บนหัวตนเองถึงพิงเพยที่ว่า "เห็นงจักรเป็นคอกบัว" และยังมีคำสอนซึ่งน่าจะเป็นเรื่องความเชื่อมากกว่าคือ เรื่องทิททั้งดี ไล่แก่ว่าเวลากินอาหาร อามน้ำล้างหน้าให้หันไปทางทิศตะวันออกจะปลอดภัย หากจะถ่ายอุจจาระให้หันไปทางทิศเหนืออายุจะยืน

คำสอนเหล่านี้ น่าจะเป็น เรื่องของอรรถกถาหรือคำสอนพื้นบ้านซึ่งผู้แต่งแทรกเข้ามา เพราะในมหาปรินิพพานสูตรไม่ปรากฏคำสอนเหล่านี้ นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าพุทธศาสนาซึ่งสั่งสอนกันนั้นแทรกเรื่องของความเชื่อในสวรรค์ และความเชื่อโชคลางจนบางครั้งทำให้เป็นแก่นของคำสอนไป

จากนั้นผู้แต่งดำเนินเรื่องต่อไปถึง พรานหม่นเข้าชื่อ สุภัทร ไททรายช่าวว่า พระพุทธเจ้าจะปรินิพพาน จึงมาเข้าเฝ้าเพื่อลองภูมิปัญญา พระอานนท์ชักชวนไว้ แต่

พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้สุภทัชตามปัญหาโดยถามว่าสมณะหมายถึงอะไร พระพุทธเจ้าทรง
ตอบว่าสมณะมี ๔ หมู่ แต่ไม่ทรงเห็นสิ่งใดเป็นแก่นสารนอกจากนิพพาน สุภทัชได้สำเร็จเป็น
อรหันต์องค์สุดท้ายของพระพุทธเจ้า

พระอานนทว่าพันว่าคนคอยรับใช้พระพุทธเจ้าโดยใกล้ชิดเสมอมาแต่ไม่สำเร็จ
เป็นอรหันต์ หากสิ้นพระพุทธองค์คนคงหมดที่พึ่ง บทว่าพันของพระอานนทผู้แต่งใช้กลบทที่เป็น
การเล่นคำซ้ำท่านองกระฐู หรือกลบทว่าพันกลบ

○ แต่รุ่งนี้ไป	ใครจะไถนัย	ให้อานนทพึ่ง	
อานนทจะถาม	พระพักตร์อนาม	สิ้นโตสิ้นถาม	สิ้นถามพัศรา
○ จะลีนรูปทรง	ลีนเสียงพระองค	ที่ตรัสเทศนา	
ลีนแสงรัศมี	ลีนศรีโลภา	ลีนโอมธุเทศนา	ลีนกาสาว์ทรง
○ เคยถามเล็กนอย	เคยศรีสบอกบอย	ที่ขอพิศวง	
เคยทรงบิณฑุพุก	เคยรับบาตรทรง	เคยเรียกขุมตรง	เคยประจงถวาย
○ ตั้งแต่รุ่งนี้	ที่เคยไม่มี	จะนับวันคล้าย	
รอยปีพันปี	จะมีแต่ห่วย	อานนทอย่าหมาย	จะเหมือนแต่หลัง

(พระเจ้าเขานิพพาน ๒๕๖๔ : ๔๔ - ๔๕)

พระพุทธองค์ทรงปลอมพระอานนทว่าเป็นธรรมคาในสังสารวัฏ มรณะเป็นสิ่ง
หลีกเลี่ยงไม่พ้นจะต้องเกิดกับสัตว์โดยทั่วกัน และทรงบอกว่าเมื่อพระกัสสป กระทำ
สังคายนาในกาลข้างหน้า พระอานนทจะบรรลุมรรคผล จากนั้นทรงฝากพระศาสนากับเทพคา
แล้วเสด็จปรินิพพานในยามสาม

เนื้อความตั้งแต่เล่ม ๓ - เล่ม ๔ เป็นเหตุการณ์หลังปรินิพพาน มีบทว่าพันของ
พระมหีท้าวสามนทร์ราช พิธีสร้างน้ำพระศพพระพุทธองค์ พระอินทร์เสด็จไปพูลเทพพุทธमारคา
บทว่าพันของเทพพุทธमारคาถึงชาติต่าง ๆ ซึ่งพระโพธิสัตว์กับเทพพุทธमारคาเป็นบุตรกับ
मारคาโดยตลอด ชาติต่าง ๆ ได้แก่

เมื่อครั้งเวททัตเป็นท้าวพาละราช มเหสีคือพุทธमारคา พุทของค้ประสูติเป็น
โอรส นางเฝ้าเลี้ยงดูโอรสจนเต็มเข้าเฝ้า ท้าวพาละราชกริ้วจับนางตักมือตักเท้าพุทของค้
หุงรอโหมกไม่ยกให้จนค้องกลันใจกายทั้งแม่ลูก

อีกชาติหนึ่ง พุทमारคากับพุทของค้พลัดพรากจากราชสมบัติ เกิดป่าพยับกษ

ใจเหี้ยม จับนางจะกิน พระโพธิสัตว์อ่อนวอนขอให้ปล่อยมารคาโดยให้กินคนแทนยกจับแม่
ถูกกินตายควยกันไปเกิดในสวรรค์

อีกชาติหนึ่งพระโพธิสัตว์เป็นผู้รู้คุณแม่ เมื่อพลัดพรากจากราชสมบัติทั้งสอง
พระองค์เสวยแต่เผือกมัน นางชากใจตายในศาลาขนะพระโพธิสัตว์ออกหาอาหาร
พระโพธิสัตว์พบบิดาใกล้กรุงเมือง เมื่อกลับมาพบศพแม่ก็ทำพิธีศพให้

อีกชาติหนึ่ง พระโพธิสัตว์พามารคาเดินป่าขณะนั้นมารคาอายุเพียง ๑๔ พบโจร
ห้าร้อยจะฆ่าขืนนาง พระโพธิสัตว์สู้กับโจรจนตาย เมื่อนางพบศพลูกก็ร้องไห้จนสิ้นใจ
พระอินทร์ลงมาช่วยชุบชีวิตนาง

ครั้งที่พระพุทธองค์เกิดเป็นหอยสังข์ มีผู้นำไปถ่วงน้ำแจ่มชานาคนำไปเลี้ยงต่อมา
ไค้ นางยักษ์รับเป็นลูกบุญธรรม แล้วหนีนางยักษ์มาไค้ นางรัตนาเป็นภรรยาเทพคาพามาพบ
มารคา แต่ต่อไปนี้จะไม่ได้พบพระพุทธองค์อีกแล้ว

○ ลับกินลับฟ้า	ลับพระสุริยา	ลับเขาสัตกมันต์
ลับควาหังปวง	ลับควงพระจันทร์	ลับตาทะคะวันต์
○ สารพัชรุลับแลว	พอกวงประทีปแก้ว	ลับเนลรชนนี
เสด็จเขานิพพาน	ทับรากฐาคี	ผู้สองโกสิย
		คิงแตกรวนี้
		เกิดชากสวาทกัน
- (พระเจ้าเขานิพพาน ๒๔๖๔ : ๑๑๗)

เทพพุทธมารคาว่าฟังถึงชาติที่เทวทัตครองกรุงจำปาศัก พุทธมารคาเป็นมเหสีเมื่อ
พระพุทธองค์มาเกิดในครรภ์ มเหสีองค์หนึ่งคิดใคร่ในตัวของพระโพธิสัตว์แต่พระองค์ไม่สนใจ
จึงถูกกลั่นแกล้งโดยนางเรียกพระโพธิสัตว์เข้าไปในห้องแล้วร้องบอกสมมกาน์สว่าถูกขืนใจ
พระบิดานำไปโมยตี ถูกจองจำและนำไปประหาร พระเพ็ชรปาดิมาช่วยรอดพ้นจากความตาย
เมื่อพระโพธิสัตว์แมกนางขนะลงแพไม้ไผ่ แผล่มในแม่น้ำ

จากบทว่าพันของเทพพุทธมารคาถึงชาติต่าง ๆ หลายชาติแสดงว่าผู้แต่งให้ความสำคัญ
สำคัญกับการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก บทพรรณนาหลายตอนให้อารมณ์โศกเศร้าสะเทือนใจ
เรื่องอดีตชาติอื่นเป็น เรื่องในชาตกอนที่จริงมิใช่แก่นของคำสอนของพระพุทธองค์ แต่ผู้แต่งให้
ความสำคัญมากกว่าพุทธวิจนะและพระธรรมอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

เรื่องหลังจากนั้นก็กล่าวถึงพระเถระกัศสปซึ่งยังไม่ทราบข่าวพระพุทธรูปเจ้าเสด็จ
ปรินิพพาน เรื่องของสุภัทธุฎกล่าววาทจาจบแจ้งการจากไปของพระพุทธรูปองค์ พระกัศสป
เถระคิดว่าพระพุทธรูปองค์ปรินิพพานเพียง ๗ วัน ยังมีผู้กล่าวจาจบแจ้ง ต่อมาภายหลังประชุม
เพลิงพระพุทธรูปองค์ พระกัศสปจึงจำเริญเรื่องการสังคายนาขึ้น

บทพรรณนาพิธีประชุมเพลิง ท้าวสามนตร์ราชเก็บพระธาตุและพระอังคาร มีบท
พรรณนาการละเล่นต่าง ๆ ในพิธีสมโภช เนื้อความในเล่ม ๔ และเล่ม ๕ กล่าวถึง
พระเจ้าอชาตศัตรู และภริยาต่าง ๆ ทรงทราบข่าวปรินิพพาน ส่งกองทัพและทูตมาขอแบ่ง
พระธาตุจากท้าวสามนตร์ราช ท้าวสามนตร์ราชจะไม่ยอมแบ่งพระธาตุจนโทมพราหมณ์อาสา
ควงพระธาตุแบ่งท้าวพระยาทั้งเจ็ด โทมพราหมณ์แอบลักพระเขี้ยวแก้วไว้ในมวยผมแต่
พระอินทร์ทรงทราบมาหยิบไปไว้บนสวรรค์โดยโทมพราหมณ์ไม่เห็น พระเจ้าอชาตศัตรู
คิดหลงพระธาตุโดยสร้างถนนจากเมืองโกสินารายณ์ถึงกรุงราชคฤห์ แล้วจักฉลองโดย
ค่อย ๆ เคลื่อนพระธาตุให้ใช้เวลา ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน จนไฟพลเคี้ยวครอนและกล่าวให้
ร้ายพระธาตุว่าเป็นคนเหตุของความเคี้ยวครอน จนพระอรหันต์ของทูตพระอินทร์มาใช้อุบาย
แก้ไขปัญหา

เนื้อความในเล่มที่ ๖ กล่าวถึงการจักสังคายนาธรรมวินัยโดยมีพระกัศสปเถระ
เป็นผู้ริเริ่ม พระอรหันต์บรรลุมรรคผล เป็นพระอรหันต์พระวินัยที่กล่าวถึงในการสังคายนา
คือชื่อว่าควยปราชิก การนิควินัยคานการเสพเมถุนเป็นคน

ส่วนในเล่มที่ ๗ พระกัศสปเถระสังคายนาพระอภิธรรม แล้วทูลให้พระเจ้า
อชาตศัตรูรวบรวมพระธาตุซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามที่ต่าง ๆ สร้างสถูปใหญ่เมื่อศักราช ๒๔๐
เหตุการณ์ในยุคต่อมา ในรัชสมัยของพระยาศรีธรรมมาโศกราช พระยาศรีธรรมมาโศกราช
เที่ยวค้นหาพระธาตุ จนพบพระธาตุแล้วต้องทำพิธีคล้ายรูปพยนต์แล้วจัดการฉลองพระธาตุ

เนื้อความในเล่ม ๘ กล่าวถึงการฉลองพระธาตุ พระยาศรีธรรมมาโศกราชทรง
เกรงว่าพระยามารจะมาชักขวางพิธีสมโภช ปรีกษาที่ประชุมลงมือ พระสงฆ์ไปนิมนต์พระอุปัค
ซึ่งจำศีลภาวนาอยู่ในมหาสมุทร มีบทแสดงอิทธิฤทธิ์ของพระอุปัค เช่นคอนพระเจ้าศรีธรรมมา
โศกราชลงอิทธิฤทธิ์พระอุปัค โดยปล่อยพระยาขจรสารมาทำร้ายพระอุปัค พระอุปัคสาป

ข้างเป็นหิน บทกวีของพญามารกับพระอุปัชฌ์ พญามารเนรมิตฝนลักษณะต่าง ๆ เช่น ฝนทราย ฝนกรก ฝนศิลา ฝนอาวุธ ฝนถ่าน พระอุปัชฌ์ก็แก้ได้ทุกครั้ง จนแปลงร่างเป็นโค พญานาคและยักษ์ พระอุปัชฌ์ก็แปลงเป็นเสือ ไคร่ง กระจุก และยักษ์ครุฑพญามาร จนพญามารแปลงเป็นมานพน้อยจะหลอกทำร้ายตนพระอุปัชฌ์เดลอ พระอุปัชฌ์เนรมิตสุนัขเฝ้าเหม็น ผูกคอพญามาร จนพญามารต้องอ่อนวอนให้พระอุปัชฌ์เอาสุนัขเฝ้าออกจากคอ พระอุปัชฌ์รักพญามารไว้จนพิชิตสมโภชเสรีจลัน พระอุปัชฌ์เทศนาพญามารจนพญามารสำเร็จมรรคผล

เนื้อความตอนท้ายกล่าวถึงพระยาศรีธรรมมาโคกราชกิดจะบำเพ็ญบุญอีก พระเถระจารย์พูดว่าแม่จะสละพระราชทรัพย์เป็นทานจนหมดสิ้นก็ไม่จำเป็น ชาติศาสนา นอกจากจะอุปสมบทพระราชโอรสพระราชธิดาหรือหาสหาสีจึงจำเป็น ชาติศาสนาโดยแท้จริง พระศรีธรรมมาโคกราชจึงโปรดให้โอรสคือมหินทกุมารและพระธิดาคือนาง สึงสมบัติอุปสมบท ทั้งสองสำเร็จเป็นอรหันต์ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ครองราชสมบัติด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ทรงฝึกไฝในทางกุศล บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์จนสิ้นพระชนมายุ

กล่าวโดยสรุปแล้ว เนื้อเรื่องสำคัญของกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพาน จึงอยู่ในเล่มที่ ๑ - ๒ หลังจากนั้นเป็นเหตุการณ์หลังพุทธปรินิพพาน ซึ่งเน้นการพรรณนาเรื่องแทรกแสดงอิทธิปาฏิหาริย์และการพรรณนาเพื่อรสทางวรรณคดีเป็นสำคัญ เพื่อให้เห็นลักษณะของกลอนสวดเรื่องนี้เด่นชัดจะศึกษาวเคราะห์โดยเปรียบเทียบกับที่มาของเรื่องคือมหาปรินิพพานสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหาวรรค จากการศึกษาเปรียบเทียบต้นฉบับทั้งสองเรื่องพบว่ากลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพานมีลักษณะเด่นแตกต่างจากมหาปรินิพพานสูตรดังนี้

ประการแรก ในการแต่งกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพาน ซึ่งผู้แต่งอ้างว่านำมาจากคัมภีร์บาลีนี้ ผู้แต่งตัดข้อความบางตอนออก ข้อความที่ตัดออก เริ่มตั้งแต่เรื่องราวที่วัสสการพราหมณ์เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วให้วัสสการพราหมณ์สังเกตว่าพระพุทธเจ้าตรัสอย่างไรเมื่อทรงทราบว่าพระเจ้าอชาตศัตรู ทรงปรารภจะตีแคว้นวัชชี พระพุทธองค์ตรัสตามพระอานนตถึงธรรมะ ๘ ประการของชาววัชชี หรือวัชชีอธิปธานิยธรรม ผู้แต่งคงเห็นว่าเนื้อเรื่องไม่เกี่ยวข้องกับพุทธปรินิพพาน ในมหาปรินิพพานสูตร ยังมีเหตุการณ์ตอนพระพุทธเจ้าเสด็จปาฎิไลคาม เสด็จป่ามะม่วงของนางอัมพาลีซึ่งเป็นหญิงนร โสโภณ

และเสด็จจำพรรษา ณ เวฬุคามก่อนจะทรงปลงอายุสังขาร กล่าวได้ว่าในฉบับกลอนสวด
ผู้แต่งเริ่มเรื่องโดยเข้าสู่จุดสำคัญของเรื่องโดยทันที โดยให้พระอานนท์เห็นพระสังขารอัน
เสื่อมโทรมลงด้วยภาพความชรา อันนำเข้าสู่แนวคิดสำคัญเรื่องอนิจจังนิจฺจฺมา

ในฉบับกลอนสวดยังคงยึดหลักความล้นทรวงแสดง ถึง เวชเนยยสถานคือสถานที่ควร
สังเวชสี่ คือ สถานที่ประสูติ ครีสุรุ้ แสดงธรรมและปรินิพพาน โดยในฉบับกลอนสวดให้
ความสำคัญกับพระชาตุและเจดีย์บรรจุพระชาตุมากกว่า ทั้งนี้มีบทพรรณนาตั้งแต่การสืบหา
เจดีย์บรรจุพระชาตุ การเนรมิตฉลอง ประเด็นนี้เป็นความแตกต่างซึ่งแสดงลักษณะสำคัญของ
กลอนสวดว่าเน้นที่ปูชนียสถานมากกว่าสังเวชนียสถานหรือสถานที่ควรปลงสังเวช

ประการที่สอง กลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพานแตกต่างจากมหาปรินิพพาน
สูตร ในค่านการเสนอหลักธรรม ในกลอนสวดผู้แต่งเน้นเพียงธรรมะข้ออนิจจังนิจฺจฺมาและ
ไตรลักษณ์อันเป็นธรรมพื้นฐานสำหรับอุมาสกลอุมาดิศา นอกจากนั้นจะกล่าวถึงแนวคิดด้านอื่น ๆ
เช่น ความกตัญญูของลูกที่มีต่อแม่ เรื่องของความเชื่อ เช่นความเชื่อเรื่องทิศ ทั้งยังแทรก
เรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เช่นเรื่องพญาคเฒ่าพระสถูปบรรจุพระชาตุ เรื่องนรกสวรรค์ ในมหา
ปรินิพพานสูตร มีธรรมะสำคัญหลายประการนอกเหนือไปจากปัจฉิมโอวาท เช่นพระคำรัสสั่ง
พระอานนท์เกี่ยวกับธรรมวินัยจากทรงปลงอายุสังขารแล้ว การประชุมสงฆ์ ณ ป่ามหาวันซึ่ง
พระพุทธเจ้าทรงแสดงสติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ๔ อย่าง อิทธิบาท ๔ และข้อปฏิบัติต่าง ๆ
รวม ๓๗ ประการเรียกว่าอภิญญาเทสิตธรรมหรือธรรมที่ทรงแสดงแล้วด้วยความรู้ยิ่ง การ
คัดสรรที่เป็นธรรมสำคัญ ๆ ออกไปเน้นเฉพาะธรรมะพื้นฐานและขยายความให้ชาวบ้าน
ทั่วไปเข้าใจเป็นลักษณะของกลอนสวด ซึ่งเน้นความสนุกสนานเพลิดเพลินในขณะที่สั่งสอนข้อ
ธรรมะ ทั้งผู้แต่งก็ใ้กกล่าวไว้ว่าข้อธรรมะซึ่งกล่าวถึงในการเทศน์บางตอนจะตัดไป เพื่อไม่
ให้ชาวบ้าน ลักษณะเด่นของกลอนสวดคือการพรรณนาอย่างง่าย ๆ ระวังชาวบ้าน มุ่งการ
สร้างอารมณ์ความรู้สึกคล้อยตามและความสนุกสนานเป็นสำคัญ นอกจากนี้การ เน้นความเชื่อ
และอิทธิปาฏิหาริย์ก็แสดงถึงการนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้านซึ่งนับถือพุทธศาสนาควบคู่ไป
กับความเชื่อเรื่องภูติผีและไสยศาสตร์ ส่วนที่แสดงอภินิหารและเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ
จึงได้รับการขยายความให้ยืดยาว ตรงกันข้ามกับส่วนที่แสดงหลักธรรมซึ่งเลือกเฉพาะธรรมะ
ของง่าย ๆ อันเป็นพื้นฐานเท่านั้น.

ประการที่สาม กลอนสวดเรื่องพระเจ้าเชาหนีพพานเน้นการแสดงอารมณ์ความรู้สึก เพื่อให้ผู้ฟังเกิดจินตนาการและอารมณ์สะเทือนใจคล้อยตามไป อันเป็นลักษณะของวรรณคดี ผู้แต่งเน้นพรรณนาอย่างละเอียดเช่น ตอนพุทธมารการว่าพันถึงพระพุทธองค์เมื่อทราบข่าวปรีณิพพาน บทว่าพันของพระอาณัติโลกไศร่าถึงพระศาสดา บทว่าพันของพระเจ้าอชาตศัตรูเมื่อทรงรับข่าวพุทธปรีณิพพาน เป็นต้น นอกจากนี้การดำเนินเรื่องยังได้รับอิทธิพลการดำเนินเรื่องตามประเพณีวรรณกรรมของไทย คือแทรกบทชมธรรมชาติขณะเดินป่า เช่นขณะพระพุทธองค์เสด็จไปเมืองโกสินารายณ์ บทพรรณนาธรรมชาติขณะที่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงยกทัพมาขอแบ่งพระธาตุจากท้าวสามนักราช เมืองโกสินารายณ์ หรือการพรรณนาการละเล่นต่าง ๆ ในงานสมโภช เช่นเกี่ยวกับวรรณคดีแบบฉบับ เช่นตอนพระเจ้าอชาตศัตรูไปรคให้จัดงานสมโภชพระธาตุ และตอนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงจัดงานฉลองพระธาตุ เป็นต้น

วิธีการดำเนินเรื่องและการพรรณนาจึงเป็นไปตามลักษณะวรรณคดีแบบฉบับ ทั้งนี้เป็นการสร้างภาพและรสวรรณคดี เช่นตอนพรรณนาการต่อสู้ของพระอุปคุตกับพญามารเมื่อพญามารแปลงร่างเป็นสัตว์ต่าง ๆ และเนรมิตฝนลักษณะต่าง ๆ การพรรณนาเป็นไปโดยละเอียดโดยมุ่งให้ภาพและอารมณ์ เช่นตอนพระพุทธองค์นั่งแกงสุกรของนายจุนทะแล้วพระโรคกำเวม ขณะเสด็จไปเมืองกุสินารา ทรงได้รับความยากลำบาก มีบทพรรณนาความทุกข์เวทนาของพระพุทธองค์ ซึ่งสัตว์ต่าง ๆ ต่างสลกใจและส่งสารพระองค์นี้นัก

○ สิงหาราชลาเนื้อ	พุ่มเฝ้าแฝงเชื้อ	ไต่ที่รีไต่
เห็นพระพุทธองค์	ทรงคำเนิรไป	หยุดยั้งตั้งใจ ผงกยกคอ
○ กูพระกรรมา	เสด็จยาตุรา	พาสงฆ์เคียงกลอ
งวงเหงาเครวูกาย	นำลายแหงูคอ	ท่าที่รีรอ จะร้องพูลดาม
○ เหนใจเป็นเกลตา	พระทรงสรอยเครา	เสื่อมหายคลายงาม
พระโรคในกาย	แรงร้ายดูถูตาม	จูงค้อยพยายาม สำนัถักองค์
○ เนื้อหนึ่เสือโล	ไมวังไปโค	ควยเห็นพระองค์
ลิมคายบายหนา	มาที่คันทรง	เคราจิตพิศวง ปลงเห็นอนิจจัง
○ ขอพระชินวร	เขาหยุดหักรอน	รมรังเป็นทิว
รอยรสนูปผา	พระพายพายุปลิว	ลมตกวิว ๆ จึงก้อยยาลรา
○ เนื่อนกหงหลาย	เข้รามาองรองไห	เข้รามาองรองไห
บางเกลือกเลือกสน	รอนรนไผ่มา	ควยความเวทนา องค์พระภะคะวันต์...
- (พระเจ้าเชาหนีพพาน ๒๕๖๕ : ๓๖ - ๓๗)

ในการพรรณนาเน้นภาพพจน์เปรียบเทียบที่เข้าใจง่าย จินตนาการตามได้เพราะ ยกความเปรียบซึ่งเป็นที่ชาวบ้านทั่วไปพบเห็นและเข้าใจ เช่นตอนเปรียบเทียบการเวียนว่าย ในสังสารวัฏว่าเหมือนเต่าคาบอศศิอันน้ำโยลไม่ถูกที่ ค่องวนเวียนอยู่เช่นนั้น ความตอนนี้โหร หล้าท้าวอชาศศักรุทรงฝัน โหรทำนายว่าพระพุทธองค์ทรงปรินิพพาน แล้วปลอบพระเจ้าอชาศ ศักรุ

○ ชีวิตของสัตว์	วนเวียนเปลี่ยนผลัด	ในวัฏสงสาร
บุญมากเกิดก่อน	ค้อยผอนรำคาญ	กรรมมากมันศาล จะนานเกิดมา
○ เหมือนเต่าไม่ดู	เสียซึ่งจักขุ	กลัวว่ายคงคา
ผูกโยลหายใจ	วนไปวนมา	ไม่รู้ที่ว่าจะสู่แห่งใด
○ เพราะน้ำนั้นเคียน	เปรียบเหมือนเงา	ลอยคงศาลัย
เพราะเต่าเสียตา	ลอยมาลอยไป	เมื่อไรจะโต โฉมลูกสักที
○ เกิดในเมืองคน	เพราะวากุศล	สร้างไวก่อนมี
จึงใคร่ประสพ	พบพระโมลี	สำหรับเป็นที่ สักการบูชา

ลักกปัญหาคำกาศ

ต้นฉบับวรรณกรรมกลอนสวดเรื่อง ลักกปัญหา หรือ ลักกปัญหาคำกาศ เป็นสมุทไทยขาว เขียนด้วยหมึก เลขที่ ๑๗-๕ ๑๑๘ มัค ๓๒/๑ เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ คัดลอกลงกระดาษฝรั่ง เมื่อวันที่ ๑๐ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๕

ลักกปัญหาคำกาศ เป็นกลอนสวดประเภทสั่งสอนธรรมะโดยตรง ชื่อเรื่องตรงกับพระสูตรชื่อลักกปัญหสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค แต่เนื้อหาในกลอนสวดแตกต่างออก และสั้นกว่ารวมทั้งสอนธรรมะคนละเรื่อง

ก่อนเริ่มเนื้อเรื่อง มีโคลงสี่สุภาพในลักษณะโคลงกระทู้ ๑ บท กล่าวว่าเรื่องนี้ เป็นพุทธฎีกา มาจากนิบาต เมื่ออ่านนิทานนี้แล้วจะเป็นหนทางไปสู่สวรรค์

ขึ้นต้นด้วยกาพย์ยานี ๑๑ ไม่มีบทไหว้ครู เหมือนกลอนสวดอื่น ๆ แต่ผู้แต่งบอกวันเดือนปีที่แต่ง ชื่อผู้แต่ง และกล่าวถึงสาเหตุในการแต่งว่าเพราะคนชาวซึ่งในพระสูตรนี้ จึงนำมาแต่ง เป็นกาพย์อย่าง "กาพย์สารวิลาสินี" โดยมุ่งจะสนองพระพุทธโอวาท เพื่อเป็นประโยชน์ต่อพระศาสนา

๑ วันพรหัสบดีเดือนสิบเอ็ด	แรมหกค่ำะปีกุน
นพศกตัวชาขุน	สุวรรณไค้สทิบพิง
๑ พระลัทธัมมรสชาบ	ลักกปัญหะสูตรหวัง
เปนชอสุขุมมัง	จึงมากมุงคกงกรวง
๑ เปนอย่างกาพย์สาร	วิลาสินีนำสนอง
เสริมพุทธโอวาทปอง	ประโยชน์ไว้ในศาสนา

วันเดือนปีที่กล่าวถึง คือ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๖ ค่ำ ปีกุน นพศก เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ คำนวณไว้ว่าตรงกับวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๐ ซึ่งตรงกับในสมัยรัชกาลที่ ๓ ผู้แต่งคือ ขุนสุวรรณ

เนื้อเรื่องเริ่มด้วยปริศนาธรรมว่าทานใดเป็นเลิศ รสใดเป็นรสเลิศ ความรักใดประเสริฐที่สุด และ จะใช้อะไรตัดคัมहा จึงจะตัดได้คมที่สุด เทพทั้งหลายสงสัยในปริศนาธรรมทั้งสี่ข้อนี้ พยายามหาคำตอบ พวกกันไปเฝ้าท้าวจตุมหาราช แต่ก็ไม่สามารถหาคำตอบได้

จึงพากันไปเฝ้าพระอินทร์ พระอินทร์ทรงตอบว่าปัญหาธรรมนี้มีมานานแล้ว คนไม่ควรบังอาจ
 คอบคำถามแล้วพากันไปเฝ้าพระบรมศาสดา พระอินทร์ตรัสถามปัญหาโดยทรงกล่าวว่า เทพ
 ทั้งหลายคิดมา ๑๒ ปี แต่ยังไม่หาคำตอบไม่ได้ พระพุทธองค์ทรงตอบว่า ท่านอันเป็นเลิศคือ
 ธรรมทาน รสอันเป็นเลิศคือรสพระธรรม ความรักอันประเสริฐที่สุดคือความรักพระธรรม
 และกระแสธรรมเท่านั้นจะตัดค้นหาได้อย่างเด็ดขาด รสพระธรรมจะฆ่าข้าศึกทั้งสาม คือ
 โลภะ โทสะ และโมหะ

๑ ผู้เลิศประเสริฐสุด	จงเจียโลศสดับสาร
โหธรรมเป็นทาน	แต่อย่างยิ่งสิ่งทั้งปวง
๑ รสใดไม่เทียมเท่า	รสพระธรรมนี้ไยหลวง
รักทั่วทุกกระชวง	ไม่ประเสริฐเท่ารักธรรม
๑ จะตัดห้วงค้นหา	ให้ชากเค็ดโดยคมฆ่า
อาไสรยกระแสธรรม	สติคยมั่นในสันดาน
๑ ปรีชาจึงกล้าคม	โดยสมุทเขตประหาร
ค้นหาหรือจะทาน	จะทนได้เมื่อไรมี...
๑ พิกาคหฺมุข่าลิก	ทั้งสามเสียจงเร็วพลัน
โลกโทสะโมหั้น	โหชากห้วงค้นหาหาย

เทพทั้งปวงเมื่อได้ฟังคำตอบต่างแซ่ร้องสาธุการ จากนั้นพระอินทร์และหมู่เทพ
 ลาพระศาสดากลับสวรรค์

ผู้แต่งลงท้ายด้วยการแสดงจุดมุ่งหมายว่าด้วยผลบุญจากการแต่งเรื่องนี้ขอให้คน
 ได้พบมรรคผล พบพระศรีอาริยมะตโคตรและประสบแต่ความสุข

จะเห็นได้ว่าแนวคิดสำคัญของ เรื่องมุ่งแสดงความสำคัญของธรรมว่าเป็นเลิศ
 ธรรมะจะตัดกิเลสค้นหา ต้นเหตุแห่งความทุกข์ รสพระธรรมจึงเป็นรสอันเลิศที่สุด แต่ผู้แต่ง
 ไม่ได้ขยายหรือพรรณนาความโดยแจ่มแจ้งว่าเหตุไรพระธรรมจึงถือว่าสำคัญที่สุด ทั้งนี้คงมุ่ง
 แสดงคำตอบปริศนาธรรมเท่านั้น

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อความ ลักกปัญหาคำกาพย์ กับลักกปัญหสุทรในพระสุตตันตปิฎก
 ที่มณีภาษมหารรคจะเห็นว่าเนื้อความและปัญหาแตกต่างกัน ใน ลักกปัญหสุทร อันเป็นสุทรว่า
 ด้วยปัญหาของท้าวสักกะ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าประทับ ณ ถ้ำอินทสาละ ใกล้เวทยิมบรรพต

ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพรหมเชื้อ อัมพสมถ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางค่านตะวันตกของกรุงราชคฤห์
แคว้นมคธ ท้าวสักกะไคร้จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าจึงเรียกปัญจสิขะบุตรคนธรรมพวกันไป
เฝ้าพระพุทธองค์ ปัญจสิขะบุตรคนธรรมพวักพิณ กล่าวคาถาเกี่ยวกับ พระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ พระอรหันต์ และกาม พระอินทร์ทูลถามปัญหา ๑๐ ข้อ พระพุทธองค์ทรงตอบดังนี้
(สุตฺตปิฎก ปุณฺณานูกาฬ ๒๕๒๔ : ๓๓๔-๓๓๖)

ปัญหาที่ ๑ เทวกา มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพและหมู่สัตว์ทั้งหลายมีอะไรผูกมัด
แม้ว่าตั้งใจจะไม่จองเวรก็ยังอยู่อย่างมีเวรและมีศัตรูเบียดเบียน

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า เพราะมีริษยาและความตระหนี่เป็นเครื่องผูกมัด

ปัญหาที่ ๒ ความริษยาและความตระหนี่เกิดจากอะไร

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า เกิดจากสิ่งอันเป็นที่รักและสิ่งอันไม่เป็นที่รัก หากไม่มี
สิ่งอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก ก็ไม่มีความริษยาและความตระหนี่

ปัญหาที่ ๓ สิ่งเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร

พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า เกิดจากความพอใจ เมื่อไม่มีความพอใจ ก็ไม่มีสิ่ง
ที่เป็นที่รักและไม่เป็นที่รัก

ปัญหาที่ ๔ ความพอใจเกิดจากอะไร

พระพุทธองค์ทวิสว่า เกิดจากความครึก (วิตก) เมื่อไม่มีความครึกก็ไม่มีความ
ความพอใจ

ปัญหาที่ ๕ ความครึกเกิดจากอะไร

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า เกิดจากปัญจสัญญาสังขานิทาน คือส่วนแห่งความกำหนด
หมายกิเลส (ค้นหาความพหวนอยาก, มานะ ความถือตัว และ ทิฏฐิ ความเห็น) เป็นเหตุให้
แน่นช้า

ปัญหาที่ ๖ ภิกษุควรปฏิบัติอย่างไร จึงสามารถดับส่วนแห่งความกำหนดหมาย
กิเลสเป็นเหตุให้แน่นช้า

พระพุทธองค์ทรงอธิบายว่า โสมนัส (ความดีใจ) โทมนัส (ความเสียใจ)
อุเบกขา (ความวางเฉย) มีอยู่ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งควรสังเสพ อีกอย่างหนึ่งไม่ควรสัง
เสพ เมื่อสังเสพโสมนัส กุศลธรรมเสื่อม อกุศลธรรมก็เจริญขึ้น สิ่งนั้นไม่ควรสังเสพ
ถ้าอกุศลธรรมเสื่อม กุศลธรรมก็เจริญขึ้นสิ่งนี้ควรสังเสพ ธรรมที่ควรสังเสพนั้นคือที่มี

วิตก (ความครึก) ไม่วิจารณ์ (ความครอง) ภิกษุควรปฏิบัติอย่างไรจึงชื่อว่าข้อปฏิบัติที่สมควร เพื่อ
ดับกิเลส

ปัญหาที่ ๗ ภิกษุควรปฏิบัติอย่างไร จึงชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสාරวมปาฏิโมกข์ (ศีลที่
เป็นใหญ่เป็นประธาน)

พระพุทธองค์ทรงตอบว่า ภิกษุควรปฏิบัติความประพฤติกาย (กายสมาจาร)
ความประพฤติกวาจา (วจีสมาจาร) และการแสวงหา (ปริยเสนา) อย่างหนึ่งควรสัง
เสพ อีกอย่างหนึ่งไม่ควรสังเสพ เมื่อสังเสพความประพฤติกายอย่างใดอย่างหนึ่ง
กุศลกรรมเสื่อมไป อกุศลกรรมเจริญขึ้น สิ่งนั้นไม่ควรสังเสพ ถ้ากุศลกรรมเสื่อมไป
กุศลกรรมเจริญขึ้น สิ่งนั้นก็ควรสังเสพ

ปัญหาที่ ๘ ภิกษุควรปฏิบัติอย่างไรเพื่อสාරวมอินทรีย์ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)

พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า อารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มี
๒ อย่าง อย่างหนึ่งควรสังเสพ อีกอย่างหนึ่งไม่ควรสังเสพ

ปัญหาที่ ๙ สมณพราหมณ์ทั้งปวง มีวาตะ มีศีล มีฉันทะ มีจุกหมายปลายทาง
อย่างเดียวกันใช่หรือไม่

พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธว่าไม่ใช่ เพราะโลกมีธาตุเป็นอเนก มีธาตุต่าง ๆ กัน
สัตถุย์ก็ถือธาตุอันใด ก็กล่าวเพราะความยึดถือธาตุนั้นว่าจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ

ปัญหาที่ ๑๐ สมณพราหมณ์ทั้งปวง มีความสำเร็จ มีความปลดปล่อย จากกิเลส
เครื่องยึด (โยคักเขมี) เป็นพรหมจรรย์ที่สุดดวงส่วน (เท็กชาก) ใช่หรือไม่

พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ผู้ใดจะมีความสำเร็จเป็นต้นดวงส่วน (เท็กชาก ไม่
กลับกำเริบหรือแปรปรวนอีก) ก็เฉพาะผู้ที่พ้นแล้วจากคัมหา (ความทายนอยาก) เท่านั้น

พระอินทร์ไต่หังคำคอบเหล่านี้แล้วก็พึงพอใจ อนุโมทนาสาธุ

สุชีพ ปุญญานุภาพ (๒๕๒๔ : ๓๓๖) อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับสักกปัญหายุทธว่า พระ
พระสุทธินี้มุ่งจะแก้ความเคารพบูชาเทวดาสาคัญ ๆ เช่น พระอินทร์ โดยชี้ให้เห็นว่า ใน

พระพุทธศาสนา เทวคาเหล่านั้นต่ำกว่าพระพุทธเจ้า เป็นหลักการหนึ่งที่แสดงว่าพระพุทธเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้หมดกิเลส มีความบริสุทธิ์สะอาด สูงกว่าเทวคาทั้งปวง

เมื่อเปรียบเทียบกลอนสวดเรื่อง ลักขณปัญหา กับ ลักขณปัญหสูตร จะเห็นได้ว่าธรรมะ ทั้งคำถามและคำตอบในพระสูตรมีเนื้อหามากกว่าและละเอียดชัดเจนกว่าในกลอนสวดมาก ทั้งแนวความคิดที่ต่อการเสนอก็ตกต่างกันในพระสูตรมุ่งเทศนาเป็นขั้นตอนถึงสาเหตุของ กัมมหากิเลสและวิธีปฏิบัติเพื่อกำจัดกิเลสเหล่านั้น แต่ในกลอนสวดเน้นเฉพาะความสำคัญของ พระธรรมว่าตัดกิเลสได้สำเร็จ พระธรรมจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ชำคอข้อความเชิงเทศนา โวหารเพื่อให้คลายความและแจ่มแจ้ง อย่างไรก็ตามลักษณะร่วมของพระสูตรและกลอนสวด เรื่อง ลักขณปัญหาคือ เป็นอุบายอย่างหนึ่งแสดงว่าเทพทั้งปวง และแม้พระอินทร์มีสถานะต่ำกว่าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงตรัสรู้ บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส จึงสูงกว่าเหล่า เทพทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังซึ่งเลื่อมใสในเทวคาต่าง ๆ เข้าใจว่าพระพุทธองค์ และธรรมะ ของพระองค์เท่านั้นที่สูงสุกว่าความเชื่ออื่น ๆ

นาง โทศวัต

กลอนสวดเรื่องนางโทศวัต มีคนฉบับตัวเขียนอยู่ที่แผนกเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ๒ เล่มสมุดไทย คือเลขที่ ๑๒ และเลขที่ ๑๗ อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ มัดที่ ๒๑/๑ ชั้น ๒/๑ เนื้อความในทั้งสองเล่มคล้ายคลึงกันเป็นการกล่าวถึงพระธรรมเจดีย์ภักร์ในลักษณะเปรียบเทียบ

นางโทศวัต เลขที่ ๑๒ คนฉบับเป็นสมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๘ บรรทัด ๒๐ หน้า ประวัติเป็นสมมติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

นางโทศวัต เลขที่ ๑๗ คนฉบับเป็นสมุดไทยดำ อักษรไทย เส้นหมึกหน้าละ ๘ บรรทัด ๕๑ หน้า ประวัติ ทายาทหลวงครุฑกิจวิทูรมอบให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ ๑๒ มีนาคม ๒๕๑๘

กลอนสวดเรื่องนางโทศวัต เป็นกลอนสวดประเภทตำนานเชิงมุ่งเด่นคติธรรมว่าทานบารมีสูงสุดคือการบริจาคอวัยวะ เลือดเนื้อและร่างกายทั้งหมด นางโทศวัตบริจาคชีวิตเพื่อบำเพ็ญบารมี พระอิศวรและพระนารายณ์จึงเสียดินเนื้อของนางเป็นดินเท่าเม็ดพุทรา โยนไปในมหาสมุทรเกิดเป็นแผ่นดินน้อยใหญ่ โลหิตของนางกลายเป็นแม่น้ำลำธารหนึ่งเป็นแผ่นดินฟ้า กระจุกเป็นต้นไม้ ขนเป็นเงาวลัยน้อยใหญ่ เล็บเป็นภูเขา ดวงจิตของนางกลายเป็นหมู่ดาวต่าง ๆ บนแผ่นดิน ตำนานเรื่องนี้เน้นย้ำหลายครั้งว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้รวมทั้งมนุษย์ทุกคนเกิดจาก"พระเจ้า" คือพระพุทธรเจ้าเป็นผู้สร้างมนุษย์จะศิขั้ว มีรูปร่างต่างกันไปเป็นเพราะบุรพกรรม แต่ผู้กำหนดคือพระเจ้า

... แต่งพระอาทิตย์	เรื่องโรยไทยจืด	อีกทั้งจันทร์	
พระเจ้าแดงไว้	ทั้งดวงคารา	คีรยามเวรา	รุ่งค่ำวันคืน
๐ แต่งทั้งฝูงคน	หัวทั้งหาหน	ไทยลับไต่ดิน	
แดงไทยลูกนึ่ง	ไทยยังไทยฉืน	ทุกวันทุกคืน	ในยามราตรี...
๐ พระแสงทั่วกาย	มีขิ้นทั้งหลาย	ทำหูห้าตา	
แดงไทยท่าหัว	ฉมูเผาภูเขา	แดงปากเจรรจา	อะอาอิอิ
๐ ไช้เกิดมาเอง	ไมกลัวไมเกรง	คำระจีนละสี	
คำพระวิภัง	พระดังคี่นี้	ทั้งเจดีย์	ขึ้นเกล้าไปปฐมปราน

๐ พระสังคีตี	พระแดงฉวรี	หัวถึงสาทาน
พระแดงฝูงคน	ในยทองสงสาร	ถวนที่ทุกประการ กายาอินทร์
๐ พระแดงควงจิก	โหยท่าชอบผัด	ท่ารายท่าดี
แดงทั้งปากวา	เจอร์จากาณี	สะธาอิ้อ หังนี่มีมา

นอกจากแนวคิดเรื่องทานมารมี และ "พระเจ้า" สร้างโลกและมนุษย์แล้วแนวคิดสำคัญอีกแนวคิดหนึ่งคือบุรพกรรม เป็นตัวกำหนดความแตกต่างค้ำรูปปลัดขันธ์และอุปนิสัยรวมทั้งฐานะ บางคนรูปงามแต่จิตใจโหดร้าย บางคนรูปชั่วจิตใจก็ชั่ว ฯลฯ บุรพกรรมที่สำคัญคือการทำบุญทำทาน ผู้ที่ไม่เคยทำบุญให้ทานในชาติก่อนในชาตินี้จึงเป็นผู้ยากไร้เชื่องช้า

...พระแดงไฟเกิด	ความรูปะชั้นโท	สำมากัมโป	ตามเวรกาการ
...ควมมาลเลื้อคกลม	บโลกทำบุญ	จำสินไหยทาร	
โคตแซนแดก	แมกแลนูลนสาร	บโคไหยทาร	แกพระชณะศรี
เกิดในยสาคน	ยากไรพระชน	ทรพสินบอมิ	
เป็นคนเชนุใจย	ในทองโลกี	ไรทรบักดี	ยั้งคนหังหล้าย
...พระเจ้าเทษหนา	วาอารบภา	มันมาตามหัน	
เวรกาแกกอน	เราก่าแกมัน ๆ	ตามมาหัน	เพระเวท่นา
กลวมาตามอ็ค	ในคำประมัต	พระฉีรคาคคา	
มีในยสังคีตี	วิภังคาลา	บาลีทารวา	เรียกวากัมภ

ศรณะที่ใช้ในการเทศนาคือความไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์ทั้งค้ำรูปสมบัติและฐานะรวมทั้งอุปนิสัยใจคอในชาตินี้ ถูกกำหนดด้วยบุรพกรรม บุรพกรรมสำคัญที่เป็นตัวกำหนดคือการทำบุญให้ทาน เมื่อชาตินี้เราไม่สามารถแก้ไขบุรพกรรมได้มีวิถีทางเดียวคือการหมั่นทำบุญให้ทานในชาตินี้เพื่อสร้างกรรมดีสำหรับอนาคต หรือชาตินี้จะได้พบกับชีวิตที่ดีกว่า

ส่วนเรื่องราวของนาง โภควดีและตำนานการสร้างโลกเป็นโวหารเปรียบเทียบเพื่อเชื่อมโยงไปสู่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นข้อนำแปลกับตำนานนี้แตกต่างไปจากตำนานการสร้างโลกในอัครกัมมสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคซึ่งมักเป็นเนื้อเรื่องที่มีอิทธิพลมากกว่าตำนานการสร้างโลกที่ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาของไทย เช่น โลภภูมิพระร่วง หรือ โลภภูมิโลกวิจิตร ฯลฯ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับนาง โภควดีคล้ายคลึงกับในกรอนสวดเรื่อง ปรมัตถ์ ทั้งนี้จะเป็นเรื่องเดียวกันเพียงแต่ต่างสำนวนเท่านั้น เรื่องราวของนาง โภควดีไม่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในตอนต้นของกรอนสวดเรื่องนี้ มีคำ

ใช้ให้ภรรยาไปซื้อเหล้าแล้วเห็นภรรยาเดินกลับมาเท่านั้น

- ส้มแอมระราชา สักทานางเจ้า คีร์ชายมักเสา
- ไชยไทย์เมียไปข ตัวยุตาเรือน นังคยอมระคา
- ครนเหนเมือมา ชื่นชมคีใจ
- คีร์นางเทวี เจ้าโภคะวะคี แมงูทรมไว้
- ไททานเกษีร์ อินทร์พรอมใจ สักทาเลื่อมใส โคยโหนางปอง

เฉลิมไตรภพ

ต้นฉบับตัวเขียนกลอนสวคเรื่องเฉลิมไตรภพ มีอยู่ทั้งสิ้น ๕ เล่มสมุดไทย จาก
เลขที่ ๑ - ๕ อยู่ที่ตู้ ๑๑๕ ค. ชั้น ๕/๔ มัคที่ ๘ และต้นฉบับในสมุดฝรั่งอีก ๒ เล่มดังนี้

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๑ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๐
บรรทัด ๓๔ หน้า ประวัตินายเหล็ง เพชรโรจน์ให้หอสมุดแห่งชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๒ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๐
บรรทัด ๓๐ หน้า ประวัตินายไล่ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๓ สมุดไทยขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๐
บรรทัด ๕๗ หน้า ประวัตินายให้หอสมุดแห่งชาติได้มาจากกรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๔ สมุดไทยดำ อักษรไทย เส้นคินสอ หน้าละ ๑๐
บรรทัด ๕๑ หน้า ประวัตินายสมบัติเค็มของหอสมุดแห่งชาติ

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๕ สมุดไทยดำขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๘
บรรทัด ๓๐ บรรทัด ประวัตินายพระองค์เจ้าหญิงนาวิรัตน์นา ประธานหอสมุดแห่งชาติ เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๐

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๖ สมุดไทยดำ เส้นคินสอ หน้า ๑๐ บรรทัด ๕๔ หน้า
ประวัตินายให้หอสมุดแห่งชาติ ชื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๗ สมุดไทยดำ อักษรไทย เส้นคินสอ หน้าละ ๑๒ บรรทัด
๕๗ หน้า ประวัตินายจำช่วงไฟประทีปวัง (ทองแก้ว) ให้หอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๘ สมุดไทยดำขาว เส้นหมึก หน้าละ ๑๐ บรรทัด
๖๓ หน้า ประวัตินายพระยาเพชรปानीให้ พ.ศ. ๒๔๕๐

เฉลิมไตรภพ เลขที่ ๙ สมุดไทยดำขาว อักษรไทย เส้นหมึก หน้าละ ๑๒

บรรทัด ๗๖ หน้า ประวัติ หอสมุดแห่งชาติชื่อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ส่วนค้นฉบับสมุดฝรั่ง มี ๒ เล่ม หมายเลข ๑ - ๒ คู่ ๑๑๔ มัดที่ ๗๒/๑
ประวัติ เป็นสมบัติเดิมของหอสมุดแห่งชาติ

ในค้นฉบับสมุดฝรั่ง มีหมายเหตุของเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติว่า เข้าใจว่า
พระยาราชภักดี (ข้าง) เป็นผู้แต่ง หากพระยาราชภักดี (ข้าง) เป็นผู้แต่งจริง กลอน
สวดเรื่องนี้ก็เป็นงานในชั้นหลังในราวรัชกาลที่ ๕ หรือรัชกาลที่ ๖ นี้เอง อย่างไรก็ตาม
เนื้อความอื่นๆ ก็มีส่วนชี้ให้เห็นเช่นกันว่ากลอนสวดเรื่อง เนลิมไตรภพ เป็นกลอนสวดใน
ชั้นหลัง อาจไม่ได้ใช้ "อ่านสวด" เหมือนกลอนสวดรุ่นแรก ๆ ทั้งเนื้อหาก็ก็น่าจะแตกต่างออกไป
เพราะแสดงถึงความเชื่อที่ไม่ใช่พุทธศาสนา คือความเชื่อของฮินดู และคำราโหราศาสตร์
รวมทั้งนิทานพื้นบ้านด้วย

ความเชื่อฮินดูซึ่งเป็นความเชื่อสำคัญที่ปรากฏในเรื่องนี้ เห็นได้ตั้งแต่ในบท
ไหว้ครู แม้ผู้แต่งจะเริ่มต้นด้วยโคลงสี่สุภาพ ๑ บท กล่าวถึงปัญจกามว่า เป็นต้นเหตุของ
บุญกรรมและการเกิด แต่ในส่วนที่เป็นบทไหว้ครูกล่าวสรรเสริญเทพเจ้านาง ๆ ได้แก่
พระอิศวร พระอุมา พระพรหม และพระนารายณ์ รวมทั้งฤาษี และเทวดาพระเคราะห์ทั้ง
เก้า ชื่อน่าแปลกอย่างหนึ่งคือผู้เขียนจะกล่าวถึง เทพเจ้าทั้งสี่องค์เสมอ โดยรวมพระอุมา
เข้ามาด้วยแทนที่จะเป็นเทพเจ้าทั้งสามคือ พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม ตามที่เรียก
กันทั่วไป

○ ตรีภพครบสรรพแล้ว	ปรารถนา ทั่วเอย
มีจิตรแลวิญญู	อยากใด
สรรพพลานุสิง โองษา	ปัญจกาม คุ้มเอย
จตุปฐิสสนธิสงโท	นนั้นบุญกรรม

บทไหว้ครูแต่งเป็นร้อย

○ สาธุเจ้าพระพุทธรเจ้า	
แอมเคียรเกลามทมาลย	หัตถประสารเหนือเกษ
มังคมเคชเคชชา	พระพุทธรธรรมสงฆ
จบปางองค์อิศวร	ภควินวลเอกอุมา
พรหมชากานราฤทธิ	ฤาษีพิชิตูมา

จบเหวหาเคราะห์เก่า
พระบาทูปกเกษ
อุปัชฌาคูสวคพระ

จอมชิตยเจ้าองค์ห้า
คุณบิดุเรศมารคา
ทศนชชะตางรูปเทียน...

ในบทไหว้ครูตอนนี้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ "องค์ห้า" ซึ่งอาจหมายถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ก็ได้ หากเป็นเช่นนั้นกลอนสวดเรื่องเฉลิมไตรภพก็คงแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในคำที่มาของเรื่องผู้แต่งกล่าวว่าได้เก็บรวบรวมนิทานที่มีมาแต่โบราณและที่มีอยู่ขณะนี้ มาปะติดปะต่อกัน หากพบว่าขาดไปก็เพิ่มเติมให้เพื่อความสมบูรณ์

ขอเกษสรพนิทาน
ที่โคตมิกแปลงใส่
บุราณกล่าวชาคความ

บุราณใหม่คอดคิก
พอพิงโคเรื่องราว
จบสิ้นความในปัญญา...

ในเนื้อเรื่องก็กล่าวในลักษณะเดียวกันว่า นำเรื่องต่าง ๆ มาติดต่อกันเป็นใจความเดียวกัน ตอนกล่าวถึงการสร้างโลกใหม่หลังไหมบรรลัยก็ลึบใหม่โลกและสวรรค์ต่าง ๆ หมกดินแล้ว เกิดแผ่นดินขึ้นใหม่

จะกล่าวหลังยังบววย ยังมีนิยาย ให้คิกให้ค้อข้อความ

ในตอนท้าย ผู้แต่งยังออกตัวว่านิยายนิทานที่มีมาแต่โบราณนี้ จะจริงหรือเท็จไม่อาจทราบได้ อย่างไรก็ตามให้ผู้อ่านปลงอนิจจัง คิดถึงตนเอง ชาติ ชรา พยาธิ ล้วนเป็นอนิจจัง นิพพานเท่านั้นจึงเป็นแก่นสารอันแท้จริง

○ คิคค้อชลอเรื่องบุรา	ปางหลังว่ามา	จะเท็ดฤาจริงูกริ่งเกรง
○ พังคูกูญละเวง	ขัมร่าท่าเพลง	นักเลงสุรากล่าใจ
○ คูกูพิงปลงอนิจจังไป	พิควงหลงไหล	กลัมใจคิกคู้ถึงอาคมา
○ ทวะคู้งมกคตา	พยาติชรา	อนูตคตาแมนแทแนใจ
○ หนึ่งถาสำผัสสังโค	พิจรรณาไป	ให้เป็นสงสารนิพพาน
○ สิงโคไม่เป็นแก่นสาร	เห็นแคโพธิญาณ	นิพพานคอยไกลไปเออย

เนื้อเรื่องและผู้แต่งนำมาปะติดปะต่อกันนี้ หากวิเคราะห์แล้วอาจแยกแยะได้เป็น

๔ ตอนใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ

ตอนแรก ผู้แต่งคงได้เนื้อเรื่องมาจากตำนานชาคกหรือนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับกำเนิดของพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู เนื้อเรื่องกล่าวถึงเศรษฐีหัสวีไสย และนางสุนทรภรรยา ร่ำรวยทรัพย์สินเงินทอง แต่เพราะผลกรรมความทันท้ายทำให้ยากจนลง มีบุตรชาย ๓ คน คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และราหู หัสวีไสยพาครอบครัวและบริวารมาหาทำเลท่ามาหากินใหม่ ท่าไร้ใดนาหัสวีไสยบำเพ็ญศีลภาวนาจนชราแล้วเสียชีวิต ภรรยาและลูกหลานจักพิศพิศแล้วนิมนต์พระมาณีน ๙ องค์ เมื่อจะตั้งบวช พระอาทิตย์ใช้ขันทองตั้งบวช พระจันทร์ผู้นองใช้ขันเงินตั้งบวช ทั้งสองอธิษฐานขอให้เกิดเป็นพระอาทิตย์ และพระจันทร์ ส่วนราหูโกรธที่ไม่มีภาชนะตั้งบวชจึงคว่ำกระหายมาจากในครัว แล้วตั้งบวชโดยอธิษฐานว่าขอให้ตนเกิดใหม่เป็นผู้มีตัวใหญ่มหึมา มีฤทธิ์เดชมากเป็นที่เกรงกลัวของเทพทั้งปวง สามารถบังคับพระอาทิตย์และพระจันทร์ได้ และตนไม่ต้องเกรงกลัวใคร ต่อมานางสุนทรภักขีไปเกิดบนสวรรค์

ตอนที่สอง กล่าวถึงไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลก เผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่างจนถึงชั้นพรหม เมื่อไฟมอด มีฝนตกห่าใหญ่ แล้วจึงเกิดแผ่นดินขึ้นใหม่ เกิดจักรวาลและเทพเจ้าต่าง ๆ ขึ้นใหม่ เมื่อฝนตกหยุดกลืนดินหอมขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นฉกามาพจร เทพและอัปสรเป็นหญิงลงมากินดิน เมื่อกินแล้วเกิดคัมภีร์จึงมีเทพจุติจากสวรรค์เข้าครองหญิงเหล่านั้น เกิดมนุษย์คนหนึ่งและหญิง ๖ คน ซึ่งต่อมากลายเป็นเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ จากนั้น พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ กำหนดให้มีคืน-วัน เดือน ปี โมงยาม และสัตว์ต่าง ๆ

ความเชื่อเกี่ยวกับการสร้างโลกและมนุษย์เช่นนี้เป็นความเชื่อของฮินดู ซึ่งมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกด้วย พระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องจักรวาลวิทยา กำเนิดของโลกและมนุษย์โดยตรงคือ อคัตถุสสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระสูตรนี้มีมูลเหตุของการเทศนาเพื่อคัดค้านการแบ่งชั้นวรรณะตามชาติกำเนิด และการเหยียดหยามวรรณะที่ต่ำต้อย พระพุทธเจ้าทรงมุ่งแสดงว่าควรใช้ธรรมเป็นเครื่องแบ่งบุคคลไม่ใช่วรรณะ เนื้อของพระสูตรกล่าวถึงกำเนิดของจักรวาลและโลกตามความเชื่อของฮินดูโดยละเอียด ในวรรณะคัมภีร์พุทธศาสนาของไทยก็มีวรรณะคัมภีร์ที่กล่าวถึงความเชื่อเช่นนี้ ที่สำคัญคือ ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งมีผู้ทรงนิพนธ์ทรงกล่าวว่าน่าจะมาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ของพุทธศาสนาจำนวน ๓๑ คัมภีร์ โองการแช่งน้ำ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย และยังมีคัมภีร์ที่เรียบเรียงขึ้นเพื่อรวบรวมและอธิบายเรื่องจักรวาลวิทยาโดยเฉพาะ เช่น จักรกภาพิที่ปนี ผู้แต่งคือ พระสิริมังคลาจารย์

ภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๐ โดยผู้แต่งกล่าวว่าค้นคว้ามาจากคัมภีร์อื่น ๆ จำนวนมากเช่นกัน โลกปที่ปกสารหรือโลกที่ปกสาร ของพระเมฆังกร แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ค่านานมูลศาสนา และ โลกสัณฐาน เป็นต้น

ตอนที่สามเป็นความเชื่อค่านโหราศาสตร์ ผู้แต่งคงมีความรู้และความเชื่อดีในทางโหราศาสตร์พอสมควรจึงเรียบเรียงกำเนิดของดาวนพเคราะห์ประจำวัน รวมทั้งคำทำนายของชายหญิงที่เกิดในแต่ละวันไว้ด้วย กำเนิดของดาวนพเคราะห์เกิดจากพระเจ้าทั้งสี่ คือ พระอิศวร-พระอุมา พระนารายณ์และพระพรหม ทรงประกอบพิธีสร้างเทพเหล่านี้ดังนี้

นำราชสีห์ ๖ ตัวมาประกอบพิธีเกิดเป็นเทพกายสีแสด ทรงนามว่าพระอาทิตย์ นำนาง ๑๕ คน มาประกอบพิธีเกิดเป็นเทพชื่อพระจันทร์ นำกระบือมาเสกเป็นเทพทรงเครื่องทรงสีลูกหว้าสูง ทรงนามว่าพระอังคาร นำช้างน้ำ ๑๗ ตัวมาเสกเป็นเทพทรงเครื่องสีแก้วโมราเรียกว่าพระพุธ นำฤาษี ๑๕ คนมาเสกเป็นเทพนุ่งหม้อสีเหลือง เรียกว่าพระพฤหัสบดี นำโค ๒๑ ตัวมาเสกเป็นเทพนุ่งหม้อสีโมรา เรียกว่าพระศุกร์ นำเสือ ๑๐ ตัว มาประกอบพิธีเกิดเทพนุ่งหม้อสีเขียว เรียกว่า พระเสาร์ และนำหมีไซมคร้าย ๑๒ หมี มาเสกเป็นราหู มีกายสีค้ำนึล

จากนั้นกล่าวถึงมนุษย์ที่เกิดตามวันต่าง ๆ ว่ามีลักษณะเช่นไร เป็นคำทำนายตามความเชื่อทางโหราศาสตร์ เช่น

ผู้เกิดวันจันทร์ ทั้งชายและหญิงจะเป็นผู้มีรูปร่างงดงาม เป็นผู้มีเมตตาโกรธง่ายหายเร็ว ไม่อาศาศพยายาม

ผู้ที่เกิดวันอังคาร เป็นผู้มีสติปัญญาอ่อนไว ช่างเจรจาเป็นที่รักใคร่ของผู้ใหญ่ มักมีแผลเป็นที่ใบหน้า มีจิตใจกล้าหาญฮึกเหิม เป็นต้น

ผู้แต่งเสริมว่าผู้ที่จะเรียนเป็นโหรจะต้องรู้การโคจรของดวงดาวต่าง ๆ จึงจะสามารถพยากรณ์ได้แม่นยำ

ตอนที่สี่ กล่าวถึงความเป็นมาและสาเหตุของการเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ต่าง ๆ เช่น สุริยุปราคา จันทรุปราคา พายุแลบ พายุร้อง และลูกอุกกาบาต โดยเริ่มจากเรื่องของราหูซึ่งแอมไปชนโมณีน้าทิพย์ พระอิศวรทรงขวางจักรภูคั้วราหูชาก แต่คั้วราหูคั้วมน้าทิพย์ ร่วงที่ชากสองท่อนยังคงมีชีวิตอยู่ จากนั้นกล่าวถึงประวัติของนางงามเมขลาว่าเป็นธิดาของพระยากรกาลอยู่ในมากาล ผู้แปลงร่างมาสมสู่กับนางฟ้าจนเกิดธิดาคือนางเมขลา ค่อมานำนางเมขลามาถวายพระอิศวร พร้อมทั้งมอบดวงแก้วให้คั้ว นางเมขลา มีหน้าที่รักษาควงมณีนั้น วันหนึ่งนางเบื่อหน่ายในหน้าที่นั้น จึงไปสร้งน้าทิพย์ และอธิษฐานว่าขอให้นางรอดพ้นจากชายใด ๆ ขอให้นางมีอิทธิฤทธิ์เหาะเหินเดินอากาศได้โดยเทวคาทั้งหลายนองไม่เห็น นางขโมยควงแก้วนั้นแล้วโยนควงแก้วเกิดแสงแปลบปลาบ

พระอิศวรทรงทราบว่าเมขลาขโมยควงแก้วไป ราหูรับอาสาจะไปตามจับเมขลา พระอิศวรทรงเห็นว่าราหูจะทำความดีเพื่อล้างความผิดจึงยินยอม ราหูไปทารามสูรซึ่งเป็นเพื่อน รามสูรเดิมเป็นยักษ์ชื่อหิรัญยักษ์ ต่อการม้วนแผ่นดิน พระอิศวรสังหารจึงจุติมาเกิดเป็นรามสูรมีชวานเป็นอาวุธและเป็นคู่สร้างมาคอยล้างผลาญนางเมขลา รามสูรตามจับนางเมขลา ชวางชวานเพื่อชิงควงแก้วคืน เป็นสาเหตุให้เกิดพายุแลบ พายุร้อง พายุผ่า และฝนในทวีปทั้งสี่

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงความเป็นมาของการเกิดลูกอุกกาบาตว่า นางอากาศจารีผู้มีหน้าที่ถวายทิพย์โอชามีได้ปฏิบัติหน้าที่ เทพเจ้าทั้งสี่ จึงลงโทษโดยตัดมวยผมของนาง คอยพระขรรค์ แล้วสาปให้นางอมไฟอยู่กลางอากาศ เมื่อนางพ่นไฟออกแปดทิศ ทั้งวันทั้งคืน ก็เกิดเป็นลูกอุกกาบาตตกลงบริเวณโคบ้านเรือนมนุษย์และสัตว์จะได้รับอันตราย ส่วนมวยผมของนาง พระเจ้าทั้งสี่ทรงเสกเป็นม้าสี่ตระกูล คือม้าวลาหก ม้าน้ำ ม้าบนเมืองมนุษย์ และม้าอัศิศรเหาะอยู่บนฟ้า

คอนท่ายมีประวัติของผีเจ้ากรุงพาลี ซึ่งเดิมเป็นอสูรชื่อ มุลาชินี มีกายเป็นไฟ เทียวพ่นไฟทำร้ายมนุษย์และสัตว์ต่าง ๆ วันหนึ่งไปพ่นไฟระรานฤาษีคนหนึ่งทำให้ฤาษีคั่งค้ำผูกคาวายอยู่ในสระ ออกอยากกินแต่รากเหง้าบัวเพราะไม่กล้าไพล่ขึ้นจากน้ำ พระอิศวรทรงทราบ จึงมาปราบโดยเหยียบบ้ามุลาชินีจมมากาล เกิดเป็นเมืองกรุงพาลี สาปให้คอยเผ่าแผ่นดิน หากผู้ใดจะสร้างบ้านเรือนปราสาทราชวังต้องล้งเวย เช่น ไท้ว บัศรพาลี เจ้ากรุงพาลีนี้

เนื้อความในตอนที่สี่นี้ เป็นเกร็ดเกี่ยวกับเทวกำเนิกอนเป็นความเชื่อของฮินดู และเป็นตำนานที่ไทยเรารู้จักกันพอสมควรก็มีเรื่องราวหลายตอนปรากฏอยู่ในรามเกียรติ์ ฉบับรัชกาลที่ ๑

เมื่อพิจารณาเนื้อความทั้งหมดของกลอนสวดเรื่องเฉลิมไตรภพ จะเห็นได้ว่าผู้แต่งคงมีจุดมุ่งหมายจะรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดความเป็นมาของจักรวาลวิทยา กำเนิดของแผ่นดิน และภพทั้งสาม แต่เนื้อเรื่องเน้นกำเนิดของดวงดาวต่าง ๆ รวมทั้ง พระอาทิตย์ พระจันทร์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติมากกว่าจะเน้นเรื่องราวของภพทั้งสาม ความเชื่อเรื่อง ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งคือ ความเชื่อฮินดูและโหราศาสตร์ซึ่งเป็นความเชื่อหลักอันเป็นพื้นฐานของเนื้อเรื่อง อย่างไรก็ตามในตอนท้ายผู้แต่งก็พยายามสรุปว่า เรื่องเหล่านี้ เป็นนิทานที่มีมาแต่โบราณ ไม่ใช่แก่นสาร มีเพียงนิพพานเท่านั้นซึ่งเป็นแก่นสารอันแท้จริง

กลอนสวดเรื่อง เฉลิมไตรภพ แยกต่างไปจากกลอนสวดเรื่องอื่น ๆ หลายประการคือ ประการแรก การไร้ตำนานความเชื่อที่ไม่ใช่พุทธศาสนาเป็นพื้นฐานและที่มาของเรื่องทำให้มีลักษณะของเนื้อเรื่องแตกต่างออกไป ประการที่สอง การดำเนินเรื่องในตอนต้นใจโคลงและร่ายนำเรื่อง ๑ บท ในตอนท้ายมีสรุปใจความที่เขียนมาทั้งหมดเป็นโคลงสี่สุภาพจำนวน ๑๓ บท ดังนั้นจึงไม่ใช่วรรณกรรมคำกาพย์แท้ ๆ อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติจักรวรรณาเรื่องนี้ไว้ในหมวดหมู่กลอนสวด ทั้งนี้อาจเห็นว่าเนื้อเรื่องทั้งหมดใช้กาพย์ มีเพียงส่วนนำและตอนจบเท่านั้นที่เป็นโคลงและร่ายก็ได้ และประการสุดท้ายกลอนสวดเรื่องเฉลิมไตรภพ นี้คงไม่ได้นำไปใช้สวดอ่านเช่นกลอนสวดอื่น ๆ เพราะไม่ได้มีเนื้อหามุ่งสั่งสอนคติธรรมทางพุทธศาสนาแต่อย่างใด.

ตำนานพระธาตุเมืองนคร ๖

ต้นฉบับกลอนสวดเรื่องตำนานพระธาตุเมืองนคร เท่าที่สำรวจพบมี ๓ ฉบับ คือ
ฉบับแรก ตำนานพระธาตุเมืองนคร เลขที่ ๑๘ กุ ๑๑๕ ชั้น ๕/๕ มัคที่ ๑๓
 เป็นสมุดไทยคำ เส้นกินสอ หน้าละ ๑๐ บรรทัด ๘๗ หน้า จำนวน ๑ เล่ม ประวัติ หอสมุด
 แห่งชาติซื้อเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

ฉบับที่สอง ตำนานพระธาตุเมืองนคร เลขที่ ๑๙ กุ ๑๑๕ ชั้น ๕/๕ มัคที่ ๑๓
 สมุดไทยคำ-ขาว เส้นหมึก หน้าละ ๑๒ บรรทัด ๗๓ หน้า ๑ เล่ม ประวัติ สมเด็จพระเจ้า
 ด้วงราชานุภาพ ประทานหอสมุดแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕

ฉบับที่สาม เป็นฉบับพิมพ์โดยใช้ชื่อว่า "พระบรมธาตุ แต่งเป็นกลอนสวด" พิมพ์ที่
 จังหวัดนครศรีธรรมราช

ตำนานพระธาตุเมืองนคร น่าจะเป็นกลอนสวดซึ่งแต่งแถบภาคใต้ ในหน้าคำนำ
 ฉบับพิมพ์ ผู้จัดพิมพ์คือ นายเที่ยง ยุทธชนะ กล่าวว่า เรื่องนี้เป็น

เรื่องที่นักปราชญ์ท่านใดแต่งมานานลึกซึ้งมาแล้ว... ข้าพเจ้าจึงได้เอาต้นฉบับ
 เดิมในสมุดปฤษา จากวัดพระบรมธาตุมาลอกคัดส่งลงพิมพ์ตามส่วนวนเดิม
 ของต้นฉบับ แต่งบางคำบางแห่งซึ่งเห็นว่าใช้คำภาษาไมใครจะเข้าใจได้ก็
 และไม่ใครจะไคความคิคคอกัน จึงได้แก้ไขส่วนวนด้อยคำบางเล็กน้อย
 (เรื่องพระบรมธาตุ ๒๔๔๐ : คำนำ)

เนื้อความในตอนต้นคล้ายกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพานตอนปลายเล่ม ๗
 และเล่ม ๘ ตอนกล่าวถึงพระยาศรีธรรมมาโคกราช แต่ตำนานพระธาตุ ๖ มีเนื้อความ
 ยืดยาวขยายออกไปมากกว่า อาจเป็นไปได้ที่ผู้แต่งอาจเป็นภิกษุหรือคฤหัสถ์แต่งเพื่อสร้าง
ตำนานพระธาตุเมืองนคร ๖ โดยได้ทีมาจากเรื่องพระเจ้าเข้านิพพานแล้วแต่งเพิ่มเติม
 เพื่อให้เข้ากับประวัติของพระธาตุเมืองนคร ๖ ใจความหลายตอนแสดงว่ากลอนสวด
 เรื่องนี้แต่งโดยคนภาคใต้ เช่นกล่าวถึงหัวเมืองต่าง ๆ เฉพาะหัวเมืองภาคใต้ เช่นคอน
 เจ้ากาภาษาสร้างพระเจดีย์ แล้วสร้างรูปปั้นต่าง ๆ กล่าวถึงเฉพาะหัวเมืองปักษ์ใต้ ดังนี้

พระยาเจ้าเมืองไทร จะจรไปเมืองพังงา

ธานีเมืองเทพา	มีจิตมาตามจำนง
ยังเหลาลังกาหมุ	ประจำอยู่ธาตุพุทธพงษ์
พระยามาหลายองค์	จิตประสงค์ทำพระธาตุ
ยังเหล่าเมืองพัทลุง	เมืองศรีมุงมาเคลื่อนกลาด
ไชยาทาทองกลาด	ช่วยพระธาตุมากนักหนา

นอกจากนี้ยังใช้ศัพท์ที่หลากหลายคำเช่น แม่ขัน ยายมก ภาพยนต์ (หุ่นยนต์) เป็นต้น

แนวคิดสำคัญของกลอนสวดเรื่องตำนานพระธาตุเมืองนคร ไม่ใช่การสั่งสอนข้อธรรมะ แต่เป็นการพรรณนาถึงประวัติความเป็นมาของพระธาตุโดยเน้นความมหัศจรรย์และอิทธิปาฏิหาริย์ในลักษณะต่าง ๆ ซึ่งทำให้พระธาตุมีตำนานอันศักดิ์สิทธิ์ เนื้อความตอนต้นน่าจะได้อาจมาจากที่มาเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าเข้านิพพานตอนปลาย ในเล่ม ๓ และ เล่ม ๔ เนื้อความหลักตรงกัน มีข้อแตกต่างในคำบรรยายละเอียดเพียงเล็กน้อย ภาพเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมมากในภาคใต้ กลอนสวดเรื่องตำนานพระธาตุเมืองนคร คงเป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อสร้างตำนานพระธาตุเมืองนคร ๓ ให้เชื่อมโยงกับตำนาน เรื่องพระยาศรีธรรมมาโศกราช ทรงสร้างพระธาตุ จะเห็นได้ว่าในกลอนสวดเรื่องนี้มีพระนามพระยาศรีธรรมมาโศกราช ๒ พระองค์ พระองค์แรกทรงมีพระชนม์อยู่ในสมัย พ.ศ. ๒๒๐ อีกพระองค์หนึ่งคือ เจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ในยุคพระเจ้ากรุงธนบุรีคือกับสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื้อความในตอนท้ายของเรื่องจบลงด้วยการที่เมืองนคร ๓ ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงเวลาดังกล่าว

เริ่มเรื่องต่างไปจากกลอนสวดอื่น ๆ คือ ไม่มีบทไหว้พระรัตนตรัยและบทไหว้ครูกำเนนเรื่องทันทีโดยเริ่มจากคำสั่งสอนว่าบุคคลทั้งหลายไม่ควรประพฤติกิ๋ว เหมือนพระยานิครนถ์ ซึ่งทำร้ายบิดามารดา เป็นอชาตศัตรูซึ่งเบียดเบียนพระศาสนา บุคคลเหล่านี้ไม่ควรยึดถือเป็นครู เพราะเป็นผู้เบียดเบียนศาสนา บุคคลทั้งสองเป็นเคียรถีย์ ตายไปตกนรก เนื้อเรื่องดังกล่าวไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งบำรุงพระศาสนามากปรากฏในพระไตรปิฎก และ กลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพาน เป็นต้น ทั้งข้อความดังกล่าวก็ไม่เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่องต่อไปอีกเลย

เนื้อเรื่องกล่าวถึง ปี พ.ศ. ๒๒๐ มีพระยาองค์หนึ่งทรงนามว่า พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ครองกรุงอินทปัต มีพระราชประสงค์จะสืบหาพระบรมธาตุ จึงครัสสั่ง

เสนาอำมาตย์ สมณสีพรหมณ์ รวมทั้งพ่อค้าวานิช ให้ช่วยค้นหาพระบรมราชา ขึ้น่าสังเกตุ คือปฏิภริยาของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน และพ่อค้าวานิชเมื่อได้รับคำบัญชา มีความหวาดกลัว เป็นอย่างมาก ซึ่งก็จะชั้กับภาพของพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ในเรื่องพระเจ้าเข้านิพพาน ซึ่งเป็นท้าวพระยาผู้ใจบุญ ประชาชนน่าจะรักใคร่และชั้กับการสรรเสริญพระเมตตาธรรมของพระยาศรีธรรมมาโศกราช ในตอนท้ายของกลอนสวดเรื่อง ตำนานพระธาตุเมืองนคร ๗ นี้ก็วย

พานิชหมู่พ่อค้า
วิ่งไขว่ไปพร้อมฝรั่ง

พรหมณ์พัฒนาชาวฝรั่ง
กลัวคำพระภู่อำนาจของท่านท้าว
(เรื่องพระบรมราชา ๒๔๘๐ : ๓)

...พานิชหมู่ลูกค้า
ทั้งเสียของทั้งปวง
ประตูไม้ตันปิด
แม่คานั่งร้านไขว่
ห่มตั้งไว้ในบ้าน
หลวงเดรเดรวิควา
บางวัดทั้งกุ่ม
อึ้งแออยู่แจจัน

มาถวนหน้าทุกกระทรวง
เขาหยุดทวงกวาคั่วไป
แลนตามคิกมาไร ๆ
ของใก ๆ บ่น่าพา
จีนนั่งร้านขายหยุดกยา
ก็เข้ามาหมคสั้นกัน
หมรูปสีมานั้นค
กลัวทรงธรรมพระราชา

มีพระเดระองค์หนึ่งอายุ ๑๒๐ ปี กราบบังคมทูลว่าเมื่อคนอายุ ๘ ปี บิคาใช้ให้ นำรูปเขียนไปถวายพระธาตุพุทธเจดีย์ พระยาศรีธรรมมาโศกราชจึงโปรดให้เรียก"ยายมค" คือแม่มคมาถูกขยามเพื่อชุกพระบรมราชา แม่ผู้ประกอบพิธีเช่นแม่มคก็ยั้งหวาดกลัวพระราชา- อำนาจ เผ่าอ้อวอน"เจ้านาย"ให้เมตตาสงสารตน แต่เสนาเองก็เกรงกลัวพระบรมราชา- โองการ

สงสารแคยายมค
เขาเกาะจำเพาะมา
เห็นยอนักหอบท้อแท้
อ้าปากหยุดหายใจ
เจ้านายไ้เอ็นค
ถาทานประทานมี
เสนี่ว่ามิไ้
อุสาหุไมเทอกราน
(เรื่องพระบรมราชา ๒๔๘๐ : ๔-๕)

ใจสลคตทประหม่า
ทองอุสาทท้าวเดินไป
ควยแรงแกคอยคลาไคล
ยกมือไหว่นายเสนี่
หยุดสลคกรุ่นั่งที่นี้
ยายจะไห้แกเจาหลาน
อยูกจะไห้กลัวโองการ
อยุชานานกลัวรับสั่ง

เมื่อได้แม่มกมาครบแปดคน ทรงโปรดให้ชุกพระชากู เมื่อชุกลงไปเกิดภพยนต์ หมายถึงหุ่นยนต์ (สถาบันทักษิณคดีศึกษา ๒๕๒๕ : ๑๕๗) เข้าฆ่าฟันไพร่พลล้มตายไปเป็นจำนวนมาก แม้อยามก็ไม่สามารถสู้กับรูปยนต์เหล่านั้น พระยาศรีธรรมมาโสกราช จึงทรงตั้งพิธีบวงสรวงหมู่เทพยดาทั้งปวงให้ช่วยคลายมนต์ จนร้อนถึงพระอินทร์มีเทวบัญชาให้เพศนุกรม (พิษนุกรม) ลงไปช่วยแก้ภพยนต์ พระยาศรีธรรมมาโสกราชทรงสร้างพระเจดีย์แล้วจัดงานสมโภช แต่ทรงเกรงว่าพญามารจะมาชักขวางจึงมีพระราชาภิรมณ์พระอุปคุต มาป้องกันพญามาร

แต่น้อยองค์หนึ่งซึ่งเป็นอรหันต์ ช่วยชีวิตพญานาคจากการเฉี่ยวโฉบของพระยาครุฑ พระเถระทั้งหลายจึงให้แต่น้อยไปนิมนต์พระอุปคุต พระอุปคุตรับนิมนต์ขึ้นมาบนเมืองมนุษย์ พระอรหันต์เมื่อเห็นรูปพระอุปคุตผ่ายผอมผิกระหลาก เพราะอดอาหารก็คิดว่าเป็นการผิดวินัยที่ทรมาณตน จะทำให้พ่ายแพ้ต่อการผจญมาร พระอุปคุตตอบว่าคนไม่มีอาหารฉัน พระสงฆ์องค์หนึ่งตอบว่าคนมีบุญมีอาหารสองสำหรับทุกวัน เพราะชาติก่อนเคยเอาเจียรอาหารให้สุนัขลูกอ่อนริมถนน ตนจะถวายอาหารทิพย์ให้พระอุปคุต พระอุปคุตปฏิเสธ

พระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชทรงดำริจะลองกำลังพระอุปคุต เมื่อพระอุปคุตออกบิณฑบาตจึงปล่อยพระยาคำ ช้างพลายของพระองค์ให้วิ่งแทงพระอุปคุต พระอุปคุตคยหัวช้างแล้วสาปให้เป็นหิน จนพระยาศรีธรรมมาโสกราชต้องทรงขอขมา และทรงอ้อนวอนให้ช้างพลายกลับเป็นคามเดิม พระศรีธรรมมาโสกราชสร้างเจดีย์และจัดพิธีแจกพระชากู พญามารรู้ข่าวมาชักขวางโดยบันดาลให้เกิดลมพายุ พระอุปคุตอธิษฐานลดภพากรให้เป็นหมาเน่าคอกคอปญามารจนพญามารต้องถวายตัวเป็นข้าพระอุปคุต พระอุปคุตจึงลดภพากรจากคอกพญามาร ต่อจากนั้นพระยาศรีธรรมมาโสกราชทรงปกครองบ้านเมืองด้วยความร่มเย็น

เนื้อความจากตอนต้นถึงตอนนี้คล้ายคลึงกับกลอนสวดเรื่องพระเจ้าเข้านิพพาน เล่ม ๗ และ เล่ม ๘ เข้าใจว่าคงนำมาจากแหล่งที่มาเดียวกัน ข้อแตกต่างเป็นเพียงรายละเอียดบางตอน เช่นในกลอนสวดเรื่องตำนานพระชากูเมืองนคร ๓ เน้นการพรรณนาเรื่องยายมกโดยละเอียดเพราะความเชื่อที่ว่าแพร่หลายในท้องถิ่นใต้ การพรรณนาหลายตอนเน้นความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนรวมทั้งยายมกกับเจ้าเมืองว่าเป็นไปในลักษณะ

ประชาชนหัวนักรบพระราชอำนาจเป็นอย่างมาก ลักษณะนี้ไม่ปรากฏในกลอนสวทเรื่อง พระเจ้าเข้านิพพาน อีกตอนหนึ่งที่แตกต่างกันคือตอนพระอุปัคฺคปรามพญามาร ในกลอนสวทเรื่องนี้กล่าวว่า พระอุปัคฺคตถกบาตรกลายเป็นหมาเน่าแขวนคอ แต่ในกลอนสวทเรื่อง พระเจ้าเข้านิพพาน พระอุปัคฺคตเสกหมาเน่า ไม่ได้กล่าวถึงการตถกบาตร นอกจากนี้รายละเอียดเกี่ยวกับการต่อสู้ เช่นการ เนรมิตลมต่าง ๆ ในกลอนสวทเรื่อง พระเจ้าเข้านิพพาน รายละเอียดมากกว่ากลอนสวทเรื่อง ตำนานพระธาตุเมืองนคร ๖ อย่างไรก็ตามกลอนสวททั้งสองเรื่องนี้ก็เป็นคนละสำนวนไม่ใช่สำนวนเดียวกัน เพียงแค่นี้จะมีที่มาจากแหล่งเดียวกันคือในคัมภีร์บาลี ซึ่งอาจจะ เป็นมหาปรินิพพานสูตรฉบับที่แทรกอรรถกถา คัมภีร์นี้คงจะเป็นที่แพร่หลาย จึงเป็นต้นเค้าของกลอนสวทหลายสำนวนทั้งในท้องถิ่นภาคกลางและภาคใต้

ต่อไปกล่าวถึงเจ้ากรุงปชาบดีแห่งทพมาชพระธาตุ หากไม่ให้จะต้องชนช้างกัน พระยาสิงหราชพันเจ้ากรุงปชาบดีคือชาก ต่อมาพระเจ้าเหม็นค้และกษัตริย์อื่น ๆ อีก ๘ เมืองยกทัพมาชิงพระธาตุอีก พระเจ้าสิงหราชทรงเห็นว่าเหลือกำลังจะต่อสู้ จึงให้ขุนกุมารพระโอรสและนางเหมชาลา พระธิดาปลอมเป็นคนเซ่ใจ ช้อนพระธาตุไว้ในมวยผมแล้วหนีไป นำพระธาตุไปถวายเจ้าเมืองลังกาซึ่งเคยมาขอรับพระธาตุ แต่พระองค์ปฏิเสธไป ขุนกุมารและเหมชาลาหลบลงสำเภาไปสำเภาแตก ทั้งสองว่ายน้ำไปขึ้นฝั่งที่หาดทรายแก้ว นางเหมชาลาตั้งสัตยาธิษฐานแล้วฝังพระธาตุไว้ ต่อมาอีก ๓ วัน พรหมเทพเถระอรหันต์เหาะมารู้ว่ามีพระธาตุจึงเข้ามาไหว้พระธาตุ แล้วบอกสองพี่น้องว่าจะมีสำเภาไปลังกา ในวันนั้นพระยานาคมาเล่นที่หาดทรายแก้ว แล้วขโมยพระธาตุไปเมืองพระยานาค ขุนกุมารและเหมชาลาขอให้พรหมเทพเถระไปนำพระธาตุคืนมา

เมื่อขุนกุมารและเหมชาลาเดินทางมาถึงกรุงลังกาซึ่งมีสังฆราชคือ จตุคามินี เป็นเจ้าเมือง ทรงถอยคดลองพระบาทเสด็จมารับพระธาตุ แล้วสร้างเจดีย์ ขณะนั้นเป็นพุทธศักราชสี่ร้อยปีเศษ ต่อมาสัณยานางทศคามินีโปรดให้นายช่างสร้างสำเภาทองยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ บรรจุมอบพระธาตุไว้ในแม่ขัน (ขันใบใหญ่) แล้วลอยมาเกยที่หาดทรายแก้ว

ฝ่ายกรุงวรทีราช เจ้าครองนครทรงพระนามว่าพระยาศรีธรรมมาโลกราช ทรงมีพระอนุชาพระนามว่าชรนนต์ เกิดโรคห่า ราษฎรล้มตายจำนวนมากต้องย้ายเมืองโดยกินทางมา ๗ เดือน ถึงเขาชวำปราบ ให้พระอาจารย์ ๒ องค์คือพุทธคัมเพียน กับพุทธสาคร - สร้างวัดที่หาคทรายแก้ว พระเถระรู้ว่ามิพระธาตุอยู่ เพราะมีฝูงการรักษาพระธาตุอยู่ ต่อมาอีก ๑ ปีเกิดโรคห่าอีกจึงต้องย้ายเมืองไปตั้งที่วัดวังสบาย ส่วนชรนนต์ไปอยู่ลานสะกา พระยาศรีธรรมมาโลกราชอธิษฐานเทพยดาทั้งปวงขอตั้งเมือง พระอินทร์บัญชาให้พระมาตุลีแปลงเป็นพระยานครเลื่อยไปตามชายหาค พระยาศรีธรรมมาโลกราชทรงปักหลักตามพระยานครเลื่อย และทรงคิดจะแก้ภาพยนต์ ป่าวประกาศมา ๗ ปี ก็ยังไม่มีผู้ใดแก้ภาพยนต์ได้

ต่อมามีโอรสเจ้าเมืองโรมพิไลยคือเจ้ากาภษาเคนสำเภามาค้าขาย สำเภารั่ว รับอาสาทำพิธีแก้ภาพยนต์โดยขอให้ช่วยซ่อมเรือสำเภาก็ เจ้ากาภษาทำพิธีแก้ภาพยนต์สำเร็จ พระเจ้าศรีธรรมมาโลกราชโปรดให้สร้างเจดีย์และวิหารต่าง ๆ มีภาพปั้นเจ้าเมืองต่าง ๆ ในหัวเมืองปักข์ไค์ ต่อมาเมื่อมีเศรษฐี ๒ นาย คือ ภลิตติและภลิมุยเดินทางมาจากลังกานำสิ่งของต่าง ๆ มาช่วยสร้างพระเจดีย์ นอกจากนี้ยังมีพี่น้องสองคนคือ เจ้ามุกและเจ้าหนูแหงกันตาย บิดานำศพมาเผา เอาอิฐเคล้ากับปูนปั้นรูปพุทธประวัติคอนต่าง ๆ เมืองนี้ต่อมาเรียกนครศรีธรรมราช พระผู้ครองนครคือท้าวโลกราช มีอาณาเขตจากไชยาถึงหัวเมืองฝ่ายใต้ มีเมืองต่าง ๆ ส่งส่วยดอกไม้มาทุกปี

๑ นามชื่อนครศรีธรรมราช	เมืองท้าวโลกราช	พระบาทนั้นมีเคชา
๑ จักรวรรดิเมืองขึ้นนั้นหนา	ตั้งแต่ไชยา	เข้ามาวันทาท้าวไทย
๑ ตั้งแต่เมืองฝ่ายปักข์ไค์	ผูกส่วยดอกไม้	มาให้ทุกปีอัตรา

(เรื่องพระบรมธาตุ ๒๔๘๐ : ๑๐๕)

นอกจากนี้ยังกล่าวถึง เจ้าเมืองจากหงษาวดี สำเภามาแก้หน้าหาคทรายแล้วตั้งทัพอยู่ ต่อมาเจ้ากรุงศรีอยุธยา ชื่อ ศรีอรหันต์จักรีโปรดให้เขียนภาพที่วิหาร และยังมีผู้มาอุปถัมภ์สร้างพระธาตุอีกหลายคน เช่นพระโพธิมณฑิเยร เถระจากลังกาเอาคันโพธิ์มาปลูกทางทิศเหนือและฝังเงินไว้รอบชั้นบันได นายกำปั่นจากลังกาซื้อหงษ์สามจอมนำเงินทองมาฝัง พระเจ้ากรุงหงษาคือพระเจ้าศรีวิไชยโปรดให้ย้ายวัดกถกแต่งวิหาร เรื่องราวเหล่านี้ล้วนสร้างตำนานให้องค์พระธาตุมีลักษณะ เป็นกรูสมบัติไปเพราะการสั่งสมถวายสมบัติแก่องค์พระธาตุจากชนชาติต่าง ๆ

เหตุการณ์ต่อไปน่าสนใจเพราะน่าจะหมายถึงเหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างนครศรีธรรมราชกับกรุงธนบุรี เพราะกล่าวถึงการอ้างตนเป็นพระอรหันต์ ของท้าวอุทอง ผู้ครองกรุงธนบุรี ท้าวอุทองทรงเห็นว่าพระยาศรีธรรมมาโศกราช มีบุญญาธิการมาก แต่ไม่มาสวามิภักดิ์ จึงสั่งให้พระยาศรีธรรมมาโศกราชสวามิภักดิ์ เมื่อพระยาศรีธรรมมาโศกราช ปฏิเสธก็ทรงกรีธาทัพมาล้อมเมือง พระยาศรีธรรมมาโศกราชทรงเห็นว่าการส่งสารมาให้ สวามิภักดิ์เป็นการเขียนเสียให้วุ่น

เป็นโคท้าวอุทอง	ไต่ปกครองเมืองสูงใหญ่
เมืองนี้มีขึ้นใคร	บังอาจใจให้ไปหา
อรหันต์เรานี้ไซ้	ไม่ว่าใครเหวยเสนา
อุกอาจประกาศมา	ตัวของขามิเข้าไป
เขียนเสียมาหลอกเนื้อใน	ตัวเราไซ้ไม่คลาศคลา

(เรื่องพระบรมธาตุ ๒๔๘๐ : ๑๑๘)

พระยาศรีธรรมมาโศกราช ต่อสู้กับท้าวอุทอง ผู้คนไพร่พลล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงขอเจรจาเป็นไมตรี พระยาศรีธรรมมาโศกราช ซึ่งทรงชรากว่าทรงยอมเป็นเมืองขึ้น - ท้าวอุทองทรงครองเมืองจนพระชนมายุ ๗๕ พรรษา ก็สิ้นพระชนม์ พระยาศรีธรรมมาโศกราช ทรงเป็นที่รักของประชาชน เพราะเมตตาบารมีของพระองค์

ตำนานในคอนท่ายนี้ น่าจะเกี่ยวข้องกับประวัติทางการเมือง ของนครศรีธรรมราช ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงกรีธาทัพไปตีเป็นเมืองขึ้น และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ นครศรีธรรมราชก็ตกเป็นเมืองประเทศราชมาโดยตลอด

กลอนสวดเรื่องตำนานพระธาตุเมืองนคร นี้ แม้จะเกี่ยวข้องกับปูชนียสถานในพุทธศาสนา โดยตรง แต่ก็ไม่มีเนื้อหาสั่งสอนธรรมะข้อใด ๆ อย่างเด่นชัด การสร้างตำนานดังกล่าว น่าจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความศักดิ์สิทธิ์และประวัติอันพิศดารของพระธาตุ พร้อมกันนั้นก็แสดงประวัติการเมืองนครศรีธรรมราช ก่อนจะตกเป็นเมืองขึ้นของฝ่ายกรุงเทพฯ น้ำเสียงอันแสดงความเคารพนับถือ พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชผู้ครองเมืองนครฯ เห็นได้เด่นชัด แม้เมื่อจะยอมสวามิภักดิ์ ก็เป็นไปอย่างมีศักดิ์ศรี คือพระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช ทรงเป็นฝ่ายขอเจรจาสงบศึกเพราะผู้คนล้มตายมาก โดยตกลงพบกันครึ่งทางที่ตำแหน่งหนึ่ง แต่เมื่อจะขึ้นแท่นศิลา พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราชทรงตะกายขึ้นหลายครั้งไม่สำเร็จจน

ท้าวอุทองคองยื่นพระหัตถ์มาช่วย ขณะพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชก้าวขึ้นแท่นมงกุฏตกจาก
พระเศียรจึงทรงอัศจรรย์ใจ และทรงคิดว่า เป็นกลางให้พระองค์ยอมเป็นเมืองขึ้น

- ๑. ท้าวอุทองหนุ่ม เนื้อหนึ่งยังชุ่ม ทรงศรีบวร
- ทาวนั้นทรงเครื่อง รุ่งเรืองสลอน ไค้ญานนคร กรุงธนบุรี
- ๒. โศกราชเจ้าฟ้า ทานแกะระรา กวาท้าวอุทอง
- พระองค์ทรงเสร็จ เมื่อเสด็จเยื้องยอง คือวิมานทอง รัศมีเรืองฉาย

ข้อที่แปลกอีกประการหนึ่งคือ กลอนสวดเรื่อง ตำนานพระบรมธาตุเมืองนคร ๓
จบลงด้วยการสรรเสริญพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช แทนที่จะกล่าวถึงองค์พระธาตุตาม
ชื่อเรื่องซึ่งบอกว่าเป็นตำนานองค์พระธาตุ ทำให้ตำนานนี้เป็นทั้งตำนานแสดงประวัติ
องค์พระธาตุเมืองนคร ๓ ซึ่งสัมพันธ์กับพระธาตุที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชทรงสร้างขึ้น
ตามความเชื่อที่มีมาแต่เดิม และขณะเดียวกันก็เป็นตำนานสรรเสริญบุญญาบารมีและรัชสมัย
อันรุ่งเรืองของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช แห่งนครศรีธรรมราช ผู้ทรงดำรงอยู่ในทศพิช
ราชธรรม และ เมตตากรุณา ตำนานดังกล่าวยังคงเป็นที่เชื่อถือควบคู่กับองค์พระธาตุ
เมืองนครศรีธรรมราชตราบจนทุกวันนี้

อนึ่ง ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราชฉบับร้อยแก้วมีมาตั้งแต่ครั้ง
กรุงศรีอยุธยา กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงสันนิษฐานว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช แต่ศึกษารายละเอียดที่ระบุข้างท้ายตำนานอยู่ในตอนปลายรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง (วิเชียร ๗ นคร และคนอื่นๆ ๒๕๒๑: ๕๐๘-๕๑๖) อย่างไรก็ตาม
เนื้อความในฉบับร้อยแก้วแตกต่างจากฉบับกลอนสวดค่อนข้างมาก ฉบับกลอนสวดอาจ
ได้เค้ามาจากฉบับร้อยแก้วเพราะกล่าวถึงเนื้อเรื่องในสมัยหลังจากแผ่นดินพระเจ้า
ปราสาททอง